

CONTRIBUȚII LA STUDIAREA GEOGRAFIEI ÎMPRUMUTURILOR SLAVE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

(pe baza „Atlasului lingvistic român”)¹

G. MIHĂILĂ

Studiarea elementelor slave din limba română a intrat într-o fază nouă o dată cu publicarea primelor volume ale *Atlasului lingvistic român*, care au permis să se localizeze, cu precizie nebănuită înainte, diversele împrumuturi slave pe teritoriul limbii române. Importanța geografiei lingvistice pentru cercetările etimologice, în particular pentru cele de etimologie slavo-română, a început să fie tot mai des subliniată, atât de către cercetătorii din țară, cât și din străinătate.

În ultimul timp, la cel de al IV-lea Congres internațional al slaviștilor (Moscova, 1958) și la ședințele Comisiei pentru atlasul comun al limbilor slave (Conferințele din 1959 — Varșovia, 1960 — Budyšin, 1961 — Praga, 1962 — Budapesta), s-a pus problema în ce măsură elementele slave din limba română (și din alte limbi neslave) pot fi folosite în atlasul comun al limbilor slave și — ceea ce este mai important — ce valoare pot avea datele dialectale respective pentru realizarea Țelurilor pe care și le pune atlasul. În acest sens s-au pronunțat profesorii S. B. Bernstein, R. I. Avanesov și Zd. Stieber în referatele prezentate la Congresul de la Moscova², care au subliniat necesitatea folosirii datelor dialectelor românești, maghiare etc. la întocmirea atlasului. Problema a fost ulterior dezbătută la conferința dialectologică internațională de la Varșovia, la care dr. P. Király a prezentat un referat din partea delegației maghiare, în care pune sub semnul întrebării utilitatea materialului dialectal maghiar pentru *Atlasul comun al limbilor slave*³. Un referat similar, dar cu

¹ Versiune modificată și completată a articolului *Geografia zapożyczeń słowiańskich w języku rumuńskim (na podstawie Rumuńskiego Atlasu Językowego)*, care va apărea în „Prace Filologiczne”, XIII (volumul omagial W. Doroszewski).

² Vezi R. I. Avanesov și S. B. Bernstein, *Лингвистическая география и структура языка. О принципах общеславянского лингвистического атласа*, Moscova, 1958; Z. Stieber, *O projekcie ogólnosłowiańskiego atlasu dialektologicznego*, în *Славянская филология*, I, Moscova, 1958, p. 129—135; cf. G. Mihăilă, *Problemele atlasului comun al limbilor slave la al IV-lea Congres al slaviștilor (Moscova, 1—10 sept. 1958)*, SCL, IX, 1958, nr. 4, p. 537—541.

³ Cf. cele scrise de prof. S. Urbančzyk pe marginea Conferinței de la Varșovia: „S-a discutat, în legătură cu aceasta, ce poate da cercetarea elementelor slave din vocabularul graiurilor românești și maghiare. Referatul dr. Király despre elementele slave în graiurile maghiare a provocat un anumit scepticism, în schimb mari speranțe se leagă de graiurile românești” (*Międzynarodowa konferencja słowiańskich dialektologów w Warszawie*. „Język Polski”, XXXIX 1959, z. 5, p. 391).

alte puncte de vedere, a fost prezentat de acad. E. Petrovici la Conferința de la Praga a Comisiei atlasului (1961), publicat în volumul de față. În sfârșit, revista „Вопросы языкознания” a deschis în 1960 o anchetă consacrată *atlasului comun al limbilor slave*, în care una din întrebări este formulată astfel: „Ce poate da pentru atlasul comun al limbilor slave cercetarea teritoriilor neslave, în care a existat înainte o populație slavă (de ex., teritoriul românesc, maghiar), și cum trebuie să se facă această cercetare? În ce măsură trebuie avute în vedere fenomenele din limbile slave legate de fapte aparținând „uniunilor lingvistice”? ¹.

La această întrebare au răspuns, în genere, pozitiv — deși cu unele rezerve, decurgând din însăși complexitatea problemei — Comisia dialectologică cehoslovacă, acad. Al. Rosetti, prof. M. Pavlović, P. Ivić, A. Lamprecht. Astfel, în răspunsul Comisiei dialectologice cehoslovace se arată: „Cercetarea teritoriului neslav se poate realiza prin stabilirea reflexelor fonetice și morfologice în toponimia și în împrumuturile vechi din limbile slave”, deși apar o serie de probleme complexe, legate de răspândirea ulterioară pe teritoriul neslav a unor toponimice de origine slavă sau de faptul că materialul lexical nu e uniform din punct de vedere cronologic și al conținutului ². Acad. Al. Rosetti atrage de asemenea atenția asupra răspândirii ulterioare a elementelor lexicale vechi de origine slavă pe teritoriul limbii române, subliniind însă importanța acestui material pentru fonetica comparativă-istorică, lexicologia și semasologia slavă ³. Includerea unor astfel de date în atlasul comun al limbilor slave prezintă o serie de dificultăți — arată P. Ivić — dar forme fonetice slave arhaice se întâlnesc tocmai pe teritoriile unde nu se mai vorbește în prezent vreo limbă slavă ⁴.

Din cele spuse mai sus, reiese clar importanța deosebită pe care o prezintă geografia împrumuturilor slave pe teritoriul limbii române, atât din punctul de vedere al slavisticii, cât și din acela al romanisticii.

Într-adevăr, dacă vom lua în considerare proiectul chestionarului pentru atlasul comun al limbilor slave, și anume acea parte a chestionarului lexical care este intitulată „De la cuvânt la sens”, elaborată de Institutul de limba rusă al Academiei de Științe a U.R.S.S. ⁵, vom constata că din cele 267 cuvinte slave comune propuse a fi cercetate din punct de vedere semantic, peste 80 se întâlnesc și în limba română: *bolovan, blană, buruiănă, birlog, ceas, cireadă, cîrd, drob, dîrz, gunoi, logodi, grăbi, grindă, grijă, păgubi, ocări, clăti, coastă, coteț, laz, movilă, nevestă, obor, obraz, lacom, pod, plaz, prund, porni, noroc, rit, scump, streășină, trup, tuli, hrăni, var, veac, voi, vîrstă, vîrf, vraf, jelui, jir* etc. Pentru unele dintre acestea, dispunem încă de pe acum — cum se va vedea mai jos — de hărți întocmite pe baza *Atlasului lingvistic român*.

¹ Об общеславянском лингвистическом атласе, ВЯ, 1960, nr. 5, p. 45, întrebarea nr. 5.

² ВЯ, 1961, nr. 3, p. 47—48.

³ Ibidem, p. 48—49.

⁴ Ibidem, p. 50.

⁵ Академия Наук СССР. Институт русского языка. *Вопросник общеславянского атласа. Раздел «От слова к значению»*, Moscova, 1961 (întocmit de V. F. Konnovaia, sub red. prof. R. I. Avanesov, membru coresp. al Acad. de Șt. a U.R.S.S. Cu un articol introductiv de R. I. Avanesov).

La fel, se poate constata cu ușurință că și în cadrul celeilalte părți a chestionarului lexical „De la noțiune la cuvânt”, pe întreg teritoriul limbii române sau pe o bună parte a lui numeroase întrebări vor căpăta drept răspunsuri cuvinte de origine slavă. Făcînd un sondaj al bogatului chestionar, întocmit, în a treia variantă, de către lingviștii polonezi și cei iugoslavi², vom vedea că în toate compartimentele există posibilitatea de a completa tabloul cu cuvinte de origine slavă din limba română (regnul animal, pescuit, creșterea animalelor, regnul vegetal, agricultura, prelucrarea inului, cîniepi și lînii, mijloace de transport, construcții, hrană, îmbrăcăminte, părțile corpului, grade de rudenie, viață socială, obiceiuri, relief, meteorologie etc.).

Înainte însă de a se trece la interpretarea materialului românesc din punctul de vedere al atlasului comun al limbilor slave, așa cum se propune în referatul acad. E. Petrovici, prezintă interes discutarea rezultatelor la care se poate ajunge prin studierea datelor cuprinse în hărțile publicate pînă acum ale *Atlasului lingvistic român*. După cum se știe, acest impresionant atlas, unul „dintre... cele mai bune în lingvistica romanică”² care cuprinde date din domeniul foneticii, morfologiei, sintaxei, dar mai ales al vocabularului, a fost întreprins în cadrul fostului Muzeu al limbii române condus de S. Pușcariu (în prezent Institutul de lingvistică al Filialei Cluj a Academiei R.P.R.), materialul fiind cules, în anii 1929—1937, după două chestionare de către doi dialectologi de seamă, prof. S. Pop și prof. E. Petrovici. Trei volume și un supliment ale acestui atlas (ALR, I, II), cuprinzînd 618 hărți, au fost publicate în anii 1938—1942, concomitent cu cele trei volume ale *Micului atlas lingvistic român* (ALRM I, II), cuprinzînd 840 hărți. Ulterior, Academia R.P.R. (Institutul de lingvistică din Cluj) a publicat, în 1956, două volume mari și unul mic, serie nouă, cu date din ancheta efectuată de acad. E. Petrovici, cuprinzînd 622 hărți (ALR n I, II), respectiv 422 hărți (ALRM n I). În ultimul timp (1961) a apărut volumul al III-lea al seriei noi (ancheta Petrovici), cuprinzînd încă 287 hărți. În prezent se pregătesc volumele II și III mici, însumînd peste 800 hărți³. Rezultă deci că în prezent dispunem de 1527 hărți mari și de peste 2 000 de hărți mici, consacrate, în cea mai mare parte, lexicului.

Un număr apreciabil din aceste hărți — cîteva sute — ne dau un material deosebit de interesant și în foarte multe cazuri inedit privind repartiția geografică a cuvintelor de origine slavă în limba română. E suficient să spunem că hărțile publicate pînă acum (inclusiv cele date la tipar) cuprind terminologia corpului omenesc, a relațiilor familiale și obiceiurilor, terminologia agricolă, a grădinăritului, creșterii vitelor, meseriilor, cuvinte referitoare la animale sălbatice, plante, configurația terenului, relații sociale, comerț etc. Interesant de remarcat că, în ultimele volume ale atlasului, care cuprind mai ales lexicul referitor la cultura materială, elementele slave sînt mai numeroase decît în volumele precedente (corpul omenesc, familia etc.). Iată ce spunea în această privință cunoscutul dialectolog polonez M. Małecki,

¹ Pracownia Dialektologiczna Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, Jugoslovenski Komitet za Dijalektološke Atlase, *Kwestionariusz ogólnosłowiański do badań słownictwa gwarowego* (Projekt Nr. 3), część I—II, Varşovia, 1961, XVIII + 351 p. (litogr).

² I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 37.

³ Prin bunăvoința acad. E. Petrovici și a colaboratorilor săi, am consultat aceste hărți cu ocazia unei vizite făcute la Cluj în zilele de 1—5 aprilie 1960.

în recenzia la primul volum al atlasului, publicată în 1939: „În momentul în care întregul material al Atlasului ne va fi accesibil, compararea intensității și a tipurilor de împrumuturi slave în cele patru dialecte românești (daco-romîn, istro-romîn, meglenit și aromîn) va duce incontestabil la rezultate deosebite de interesante, avînd o mare importanță atît pentru istoria limbii romîne, cît și pentru aceea a limbilor slave, în special a grupei sudice”¹. Dar, avînd în față doar primul volum al Atlasului, care cuprindea cuvintele referitoare la corpul omenesc și bolile lui, Małecki observa — pe bună dreptate — că aici numărul cuvintelor slave este relativ redus, deși recunoștea că aproape fiecare hartă prezintă un anumit interes din punctul de vedere al slavisticii. În încheiere, dialectologul polonez sublinia că *Atlasul lingvistic romîn* este „o adevărată mină de material slav, fapt pentru care toți slavisti trebuie să-i acorde o deosebită atenție și să-l studieze în profunzime”².

În același sens se exprima cu cîțiva ani mai tirziu și prof. S. B. Bernstein, în recenzia pe care a publicat-o în „Buletinul sectorului de dialectologie al Institutului de limbă rusă”, subliniind importanța datelor atlasului pentru studierea formării limbii romîne și a rolului influenței slave în istoria ei³.

În cele două decenii care s-au scurs de la apariția primului volum al *Atlasului lingvistic romîn*, datele lui au fost interpretate din punct de vedere al relațiilor slavo-romîne într-o serie de lucrări și articole ale lingviștilor romîni și străini, printre care pot fi amintiți în primul rînd inițiatorul și autorii înșiși ai Atlasului, precum și Iorgu Iordan, Al. Rosetti, M. Małecki, S. B. Bernstein, G. Reichenkron, B. Unbegaun, Iv. Popović, B. Cazacu, I. Coteanu, I. Pătruț, M. Sala, Iv. Gălăbov și alții⁴. În lucrarea *Împrumuturi vechi sud-slave în limba*

¹ „Rocznik Slawistyczny”, XV, 1939, p. 128.

² *Ibidem*, p. 131.

³ Румынский лингвистический атлас, «Бюллетень диалектологического сектора Института русского языка», fasc. 3, Moscova-Leningrad, 1948, p. 93—100.

⁴ Vezi, de exemplu: S. Pușcariu, *Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie*, extras din „Revue de Transylvanie”, 3, 1 (1936), 12 p. + 15 hărți, dintre care 8 se referă la probleme de vocabular slavo-romîn; *I d e m*, *Limba romînă*, vol. I, *Privire generală*, București, 1940, passim (35 hărți, dintre care 7 se referă la cuvinte de origine slavă în limba romînă); E. Petrovici, *lucr. cit.*; arii ale cuvintelor de origine slavă sint comentate și în articolul acad. E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromîne pe baza Atlasului lingvistic romîn*, L.R. III, 1954, nr. 5, p. 5—17; S. Pop, *Sinonimele cuvîntului țîrg în lumina geografiei lingvistice*, extras din „Revista Geografică Romînă”, 1, 1938, p. 1—19; *I d e m*, *L'influence slave dans la terminologie de quelques noms de fêtes roumaines d'après l'Atlas linguistique roumain*, în III Международну Конгрес Саауисма, vol. 2, Belgrad, 1939, p. 200—201; *I d e m* *La dialectologie, Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*. Première partie, *Dialectologie romane*, Louvain, 1950, p. 667 și urm. (passim); Iorgu Iordan, *Les dénominations du „crane” d'après l'Atlas linguistique roumain* (carte 7) (avec 4 cartes hors texte), „Bulletin linguistique”, VIII, 1940, p. 95—411; Al. Rosetti, *Sur le daco-slave și Sur la méthode de la géographie linguistique*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague — București, 1947, p. 317—323; M. Małecki, *rec. cit.*; S. B. Bernstein, *rec. cit.*; G. Reichenkron, *Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik*, „Zeitschrift für slavische Philologie”, B. 17, p. 143—168 (vezi recenzia critică a lui E. Petrovici, în „Daco-romania”, X, p. 120—125, și a lui Al. Rosetti, în *op. cit.*); *I d e m*, *Slavo-Rumänisches. Teil I* *ibid.*, B. 18, 1942, p. 389—417; B. Unbegaun, *Les noms de la neige en roumain*, „Orbis”, II, 2, 1953, p. 346—351; Iv. Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960 (passim, cf. hărțile 3, 7, 8); B. Cazacu, *Les dénominations roumaines du foie et des poumons d'après l'ALR. Étude de vocabulaire*, „Bulletin linguistique”, XI, 1941, p. 83—94; I Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romîne*, București, 1961, passim; I. Pătruț, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains* Rsl, I, 1958, p. 31—43; M. Sala, *Termenii pentru „unchi” după Atlasul lingvistic romîn*, SCL, VI, 1955, 1—2, p. 33—155; Iv. Gălăbov, *Стари български езикови ареали на дакорумънската езикова територия*, „Език и литература”, XVI, 1961, nr. 4, p. 39—18.

romină. *Studiu lexico-semantic* (București, 1960), am încercat să determinăm cu ajutorul hărților Atlasului și al altor izvoare răspîndirea unui număr destul de mare de cuvinte sud-slave în limba romină (cf. și cele 26 hărți reproduse), fără să fi ajuns la o concluzie generalizatoare. În cele ce urmează vom aduce unele fapte noi, inclusiv pe baza hărților nepublicate încă, încercînd să sistematizăm datele pe care le avem pînă în prezent, mai ales în ceea ce privește elementele sud-slave răsăritene (bulgare), precum, și în ceea ce privește împrumuturile slave răsăritene (ucrainene) și sud-slave apusene (sîrbe).

Este știut faptul că în limba romină există mai multe straturi lexicale de origine slavă, care au pătruns în diverse epoci și din diferite limbi și dialecte slave, atît pe cale orală (populară), cît și prin intermediul limbii scrise, al cancelariei și administrației. Cel mai vechi și mai bogat strat e format din cuvintele care provin din epoca bilingvismului slavo-romîn, epocă pe care am putea-o denumi „slavo-daco-moesică” și care datează cu aproximație din sec. al VI-lea (pătrunderea slavilor de sud pe teritoriul țării noastre și în Balcani) pînă la sfîrșitul sec. al XI-lea (ocuparea Transilvaniei de către unguri). Dintr-o epocă ulterioară (începînd cu sec. al XII-lea) datează împrumuturile orale mai noi din limba bulgară (în Muntenia și Oltenia, uneori extinse și ceva mai la nord, est și vest), din dialectele sîrbești (în Banat, în parte răspîndite și mai spre nord și est) și din cele ucrainene (în Moldova, Bucovina, Maramureș și, parțial, în Transilvania de nord și de est). În ceea ce privește împrumuturile cîrturărești, culte, acestea pot fi grupate astfel: 1) împrumuturile slavone medio-bulgare, care încep să pătrundă în limba romină, teoretic vorbind, odată cu apariția scrierii slave pe teritoriul Romîniei de astăzi (sec. X)¹, dar mai ales în epoca slavonismului cultural intens (sec. XIV — XVI) și a primelor traduceri romînești (sec. XVI—XVII), cînd, alături de elementele slavone medio-bulgare, apar și unele împrumuturi slavone din redacția sîrbă, în Țara Romînească și Transilvania, și din redacția rusă (apuseană), mai ales în Moldova; 2) împrumuturi poloneze, care se fac cunoscute, în Moldova, încă în primele documente slavo-romîne păstrate de la sfîrșitul sec. al XIV-lea și din sec. al XV-lea și care devin mai numeroase în secolele următoare (pînă în sec. al XVIII-lea — epoca lui Neculce); 3) împrumuturile rusești propriu-zise, care pătrund în sec. al XVIII-lea — primele decenii ale sec. al XIX-lea, iar apoi după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și în special după 23 August 1944².

În cercetarea etimologiei cuvintelor de origine slavă, geografia lingvistică joacă un rol deosebit, mai ales în unele cazuri în care ne lipsesc alte criterii (cel fonetico-gramatical și cel semantic). Repartiția teritorială a unor cuvinte ne permite de cele mai multe ori să stabilim dacă avem de a face cu un împrumut vechi, „slav daco-moesic”³, sau cu unul mai nou, din dialectele bulgare,

¹ Cf. *Istoria Romîniei*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., București, 1962, p. 181 și urm.

² Cf. V. Vascenco, *Elementele slave răsăritene în limba romină (Periodizarea împrumuturilor lexicale)*, SCL, X, 1959, nr. 3, p. 394—408.

³ Cf. acad. E. Petrovici, articolul publicat în volumul de față; *I d e m*, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii romîne*, LR, IX, 1960, p. 82—83: „...Teritoriul sud-dunărean din care ar fi putut pleca în evul mediu spre nord roiri de populație romanică se reduce la o zonă mărginită la sud de linia Jireček și la vest de izologosa *ŝt, žd*” (p. 83, cf. harta dintre p. 82—83). „Conviețuirea romano-slavă din spațiul daco-moesic a luat sfîrșit prin romanizarea slavilor din Dacia și slavizarea romanicilor din Moesia; dintre aceștia din urmă o bună parte a migrat ca păstori atît spre sud, sud-vest și vest, cît și spre nord”. (*Istoria Romîniei*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 797; cf. și p. 807—808).

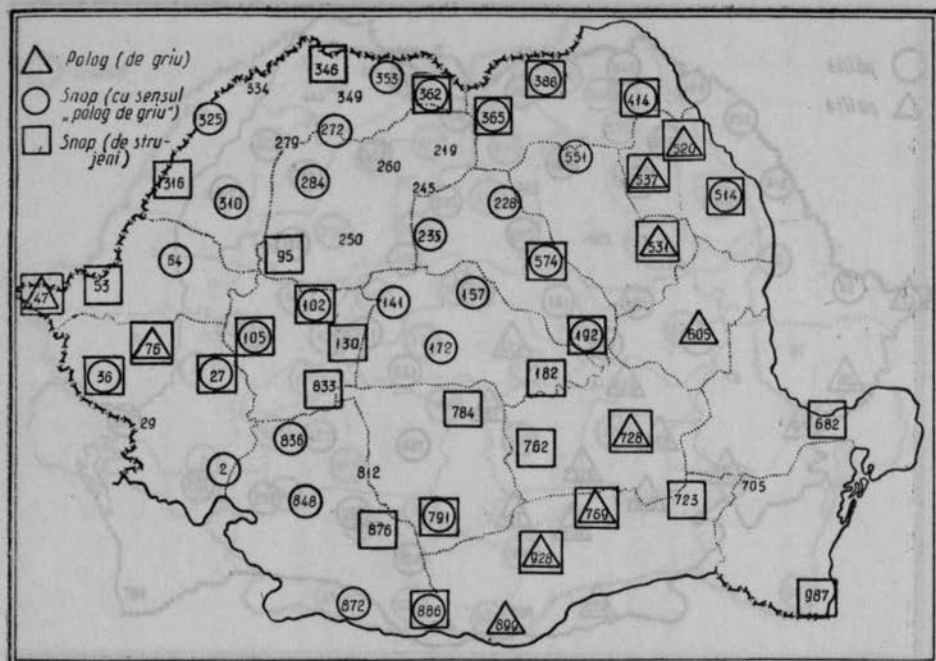
sîrbe, ucrainene, chiar dacă trăsăturile lui fonetice nu ne permit datarea lui cu aproximație (termenul *ab quo* și *ad quem*) și identificarea sursei dialectale.

O altă problemă, asupra căreia trebuie să ne oprim, poate fi formulată astfel: În ce măsură putem compara izoglozele împrumuturilor vechi sud-slave (slavo-bulgare) din limba română cu granițele răspîndirii triburilor sud-slave răsăritene pe teritoriul Daciei? În ce măsură izoglozele împrumuturilor mai noi din bulgară, sîrbo-croată, ucraineană se apropie de granițele răspîndirii populațiilor respective pe teritoriul Romîniei, din evul mediu timpuriu pînă astăzi? Fără îndoială că aici trebuie să ținem seama de ceea ce în geografia lingvistică se numește *iradierea* sau *expansiunea* cuvintelor, răspîndirea lor din anumite centre în direcții diferite, într-un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, în funcție de anumite condiții cultural-istorice și economice¹. În același timp, nu se poate face o identificare mecanică a răspîndirii celor mei vechi împrumuturi sud-slave în limba română cu teritoriul pe care s-au așezat triburile slave de sud în secolele VI—XI, întrucît se știe că pe teritoriul actualei Romînie au avut loc mișcări ale populației romînești, legate în primul rînd de transhumanță și de stabilirea în anumite regiuni la un moment dat a unor populații agricole. Cu toate acestea, însemnătatea răspîndirii geografice a împrumuturilor slave nu poate fi minimalizată, deoarece un studiu complex istoric, lingvistic și geografic ne poate duce la stabilirea celui mai vechi strat lexical slav în limba română.

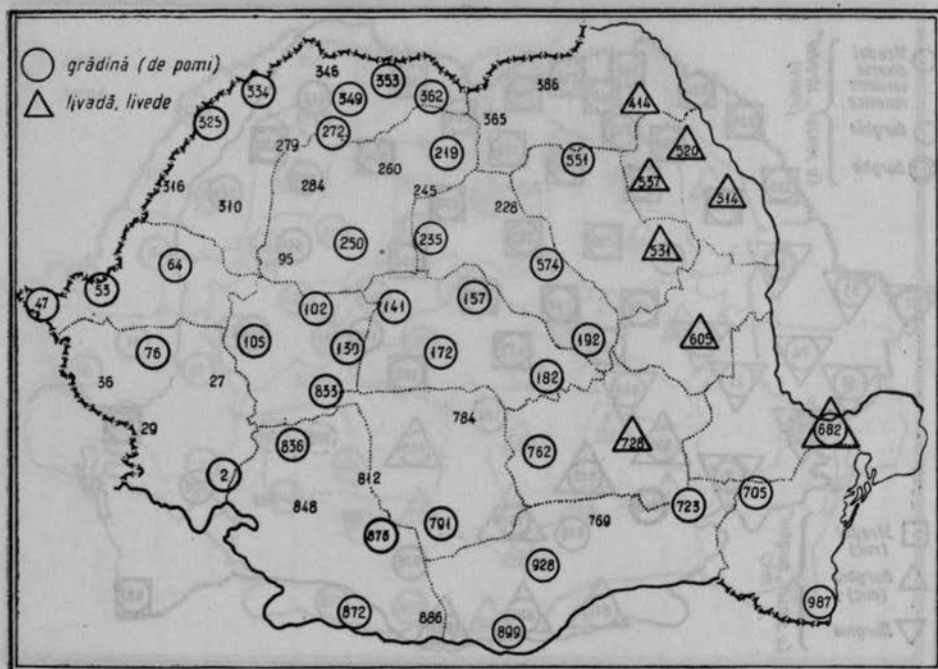
Astăzi este un fapt îndeobște recunoscut că aceste cuvinte prezintă trăsăturile fonetice ale dialectelor bulgare din epoca slavă veche (bulgară veche, pînă în sec. XI) și bulgară medie timpurie (sec. XII): 'a, < *ē; un (um) < *q (dar și in, im < *q — tratament ceva mai nou); in < *e; i < *y; trat, tiat, tr'at, ti'at (< trēt, tiēt) < *tort, *toit, *tert, *teit; št, žd < *tj, *kt', *dj. De regulă, aceste cuvinte sînt răspîndite pe întreg teritoriul limbii romîne, dar, fiind seama de cele spuse mai sus, nu putem trage concluzia implicită că triburile sud-slave răsăritene au fost răspîndite pe întreg acest teritoriu pînă la asimilarea lor completă de către populația romanică (sec. XI—XII). Datele toponimiei istorice slavo-romîne, studiate cu mult discernămint într-o serie de articole ale acad. E. Petrovici², dovedesc că toponimice și hidronimice slave prezentînd trăsături fonetice bulgare — št, žd, 'a, in, im, precum și trat, tiat etc. (acestea din urmă nu sînt numai bulgărești, ci și sîrbocroate și ceho-slovice) — se întîlnesc numai în Muntenia, Oltenia, Dobrogea, sudul Moldovei, sudul și sud-vestul Transilvaniei, estul Banatului, poate și în Transilvania de nord-vest (unde nu întîlnim însă toponimice cu reflexe ale grupurilor *tj, *kt', *dj). Acad. E. Petrovici face o demarcație netă între toponimicele slave propriu-zise (create de slavi) și cele care au putut fi create de romîni pe baza unor apelative și nume de persoane de origine slavă în limba română (Dealul, Peștera, Dumbrava, Lunca etc.). Evident, teoretic se poate admite că unele din acestea au fost create de populația slavă, mai ales în acele cazuri în care formații asemănătoare se întîlnesc și în țările slave (de ev. Slatina, în

¹ Această idee a fost subliniată în primul rînd de unul dintre creatorii geografiei lingvistice, J. Gilliéron; vezi Iorgu Iordan, *Linguistica romanică*, București, 1962, p. 157 și urm. Cf., de asemenea, O. N. Trubaciov, *Лингвистическая география и этимологические исследования*, „Вопросы языкознания“, 1959, nr. 1, p. 19.

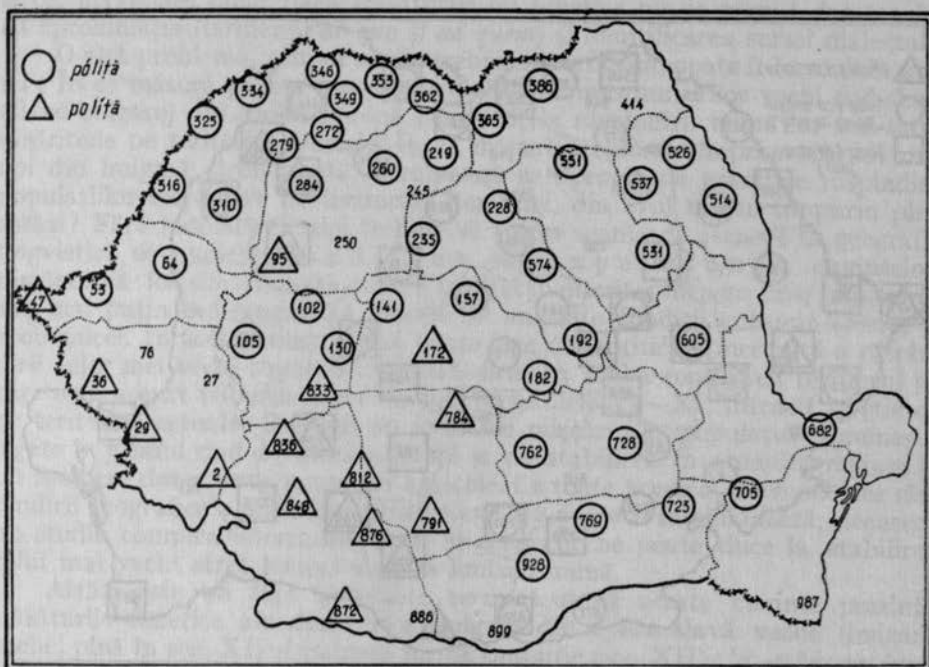
² Cf. „Cercetări de lingvistică“, II, p. 23 și urm.; Rsl, I, p. 9 și urm.; *Contributions onomastiques...*, București, 1958, p. 33 și urm.; Rsl IV, p. 41 și urm., VI, p. 5 și urm.; SCL, X, 1959, nr. 3, p. 399.

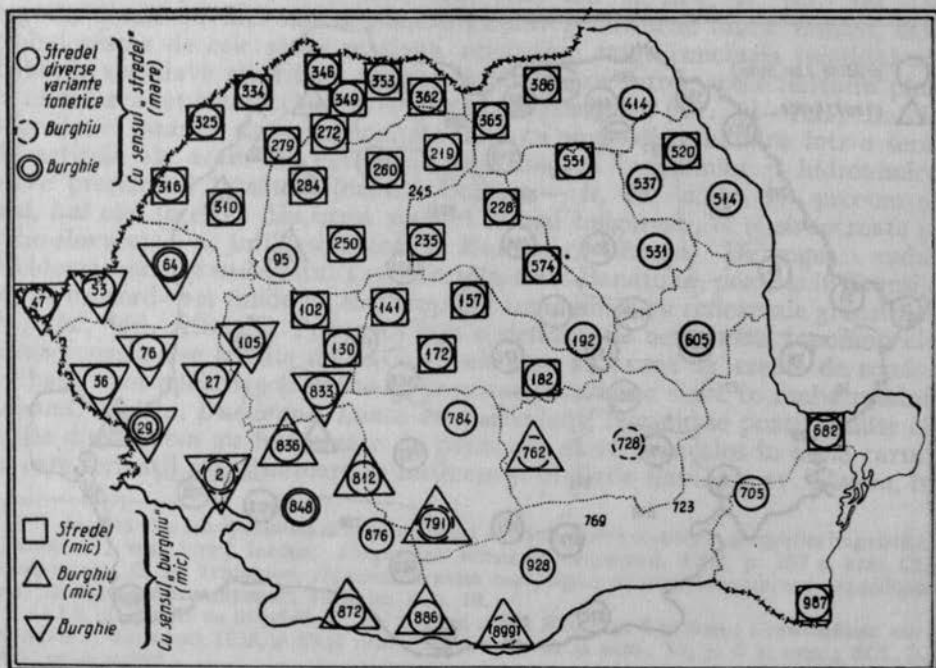
Harta 1 : Snop-polog (ALRM I 45, 81)

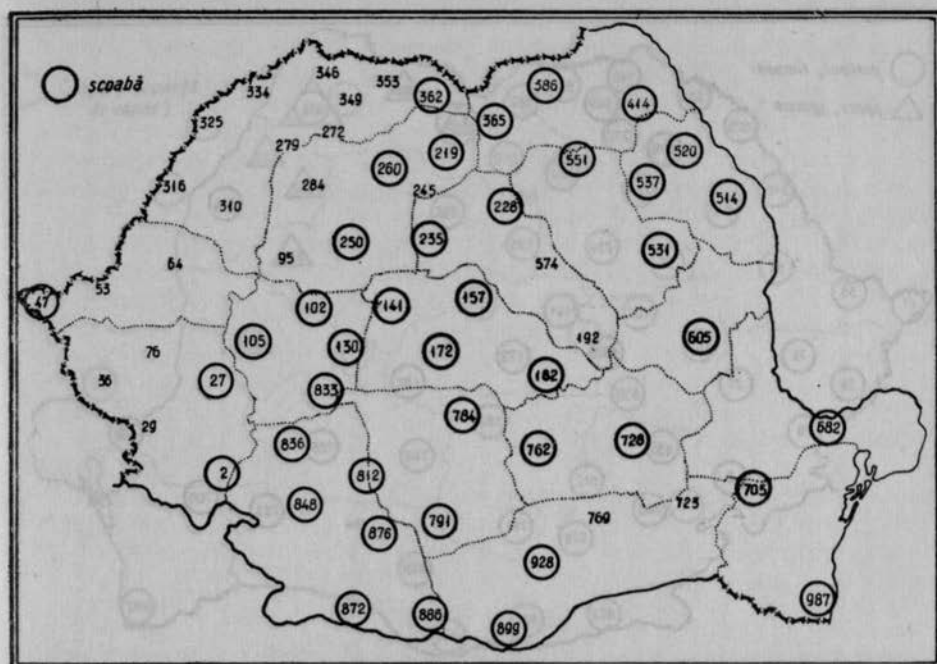
Harta 2 : Grădină-livadă (ALRM I 141)

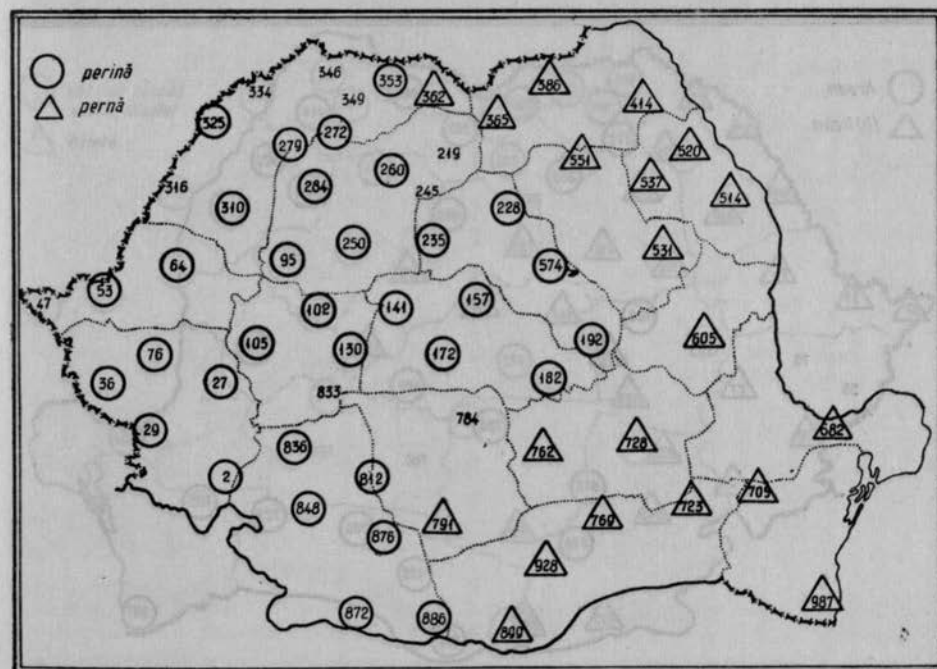
Harta 3 : Poliță (ALRM II 368)

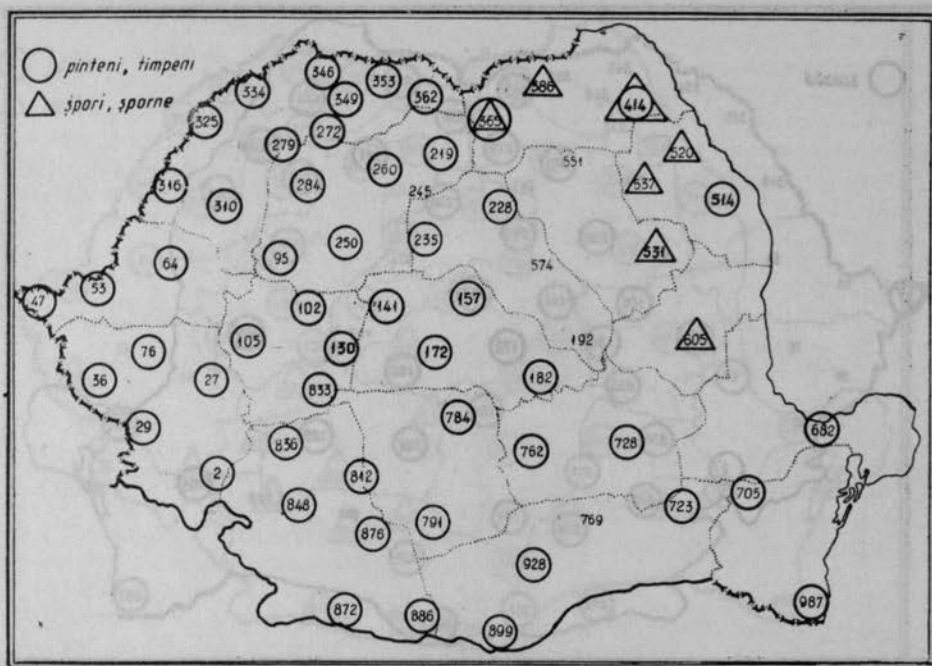
Harta 4 : Sfredel (ALRM I 363, 374)

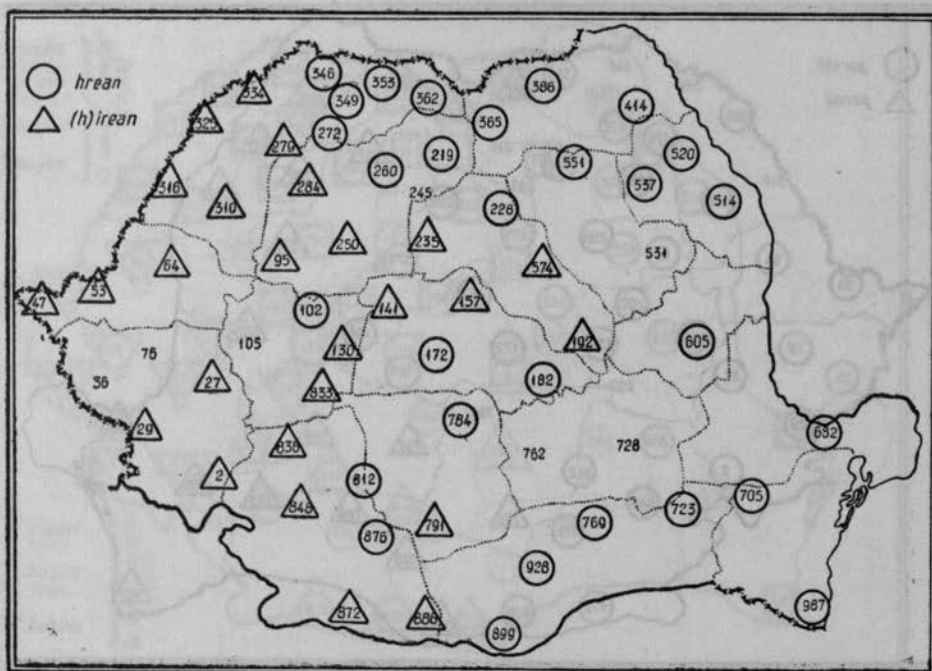
Harta 5 : Scoabă (ALRM I 376)

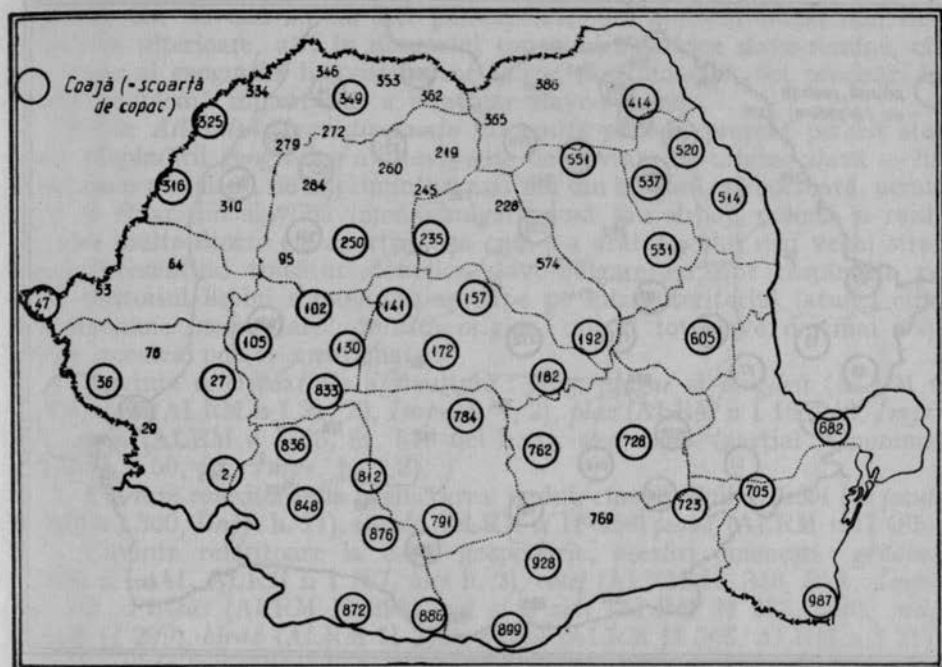
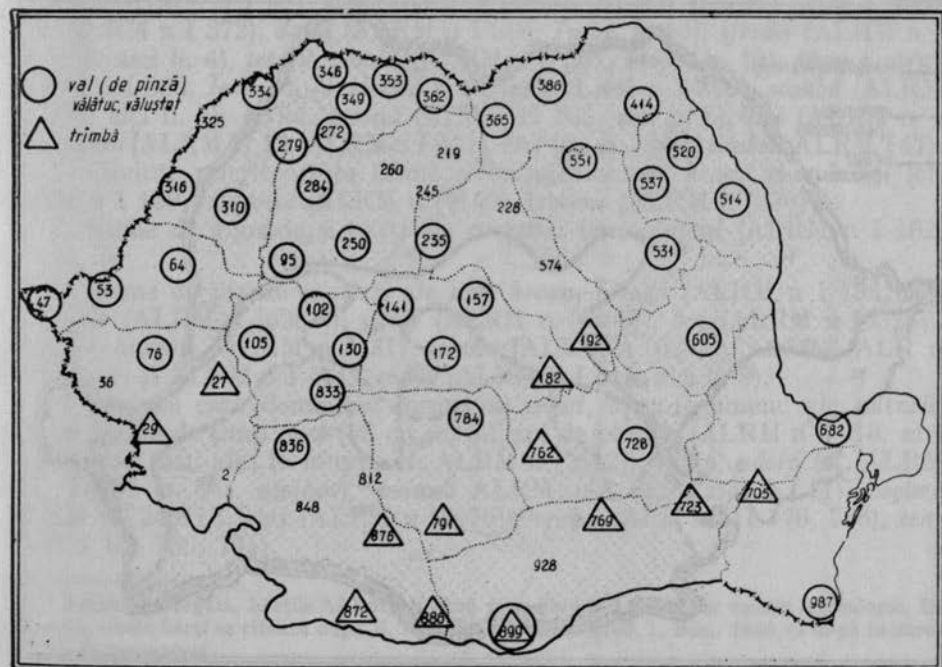
Harta 6 : Pernă (ALRM II 364)

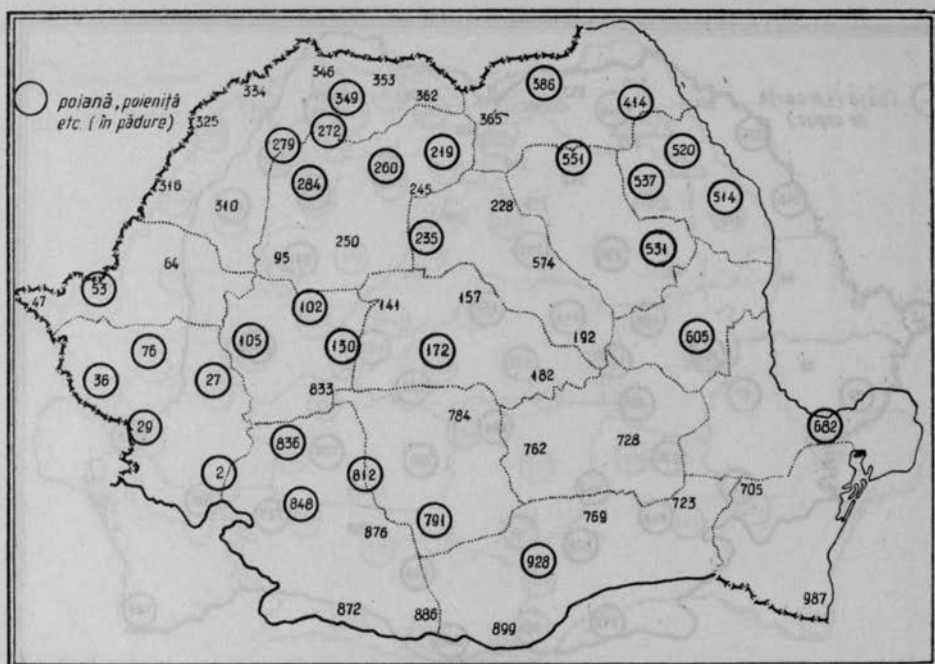
Harta 7 : *Pinteni — șpori* (la cal) (ALRM n I 182)

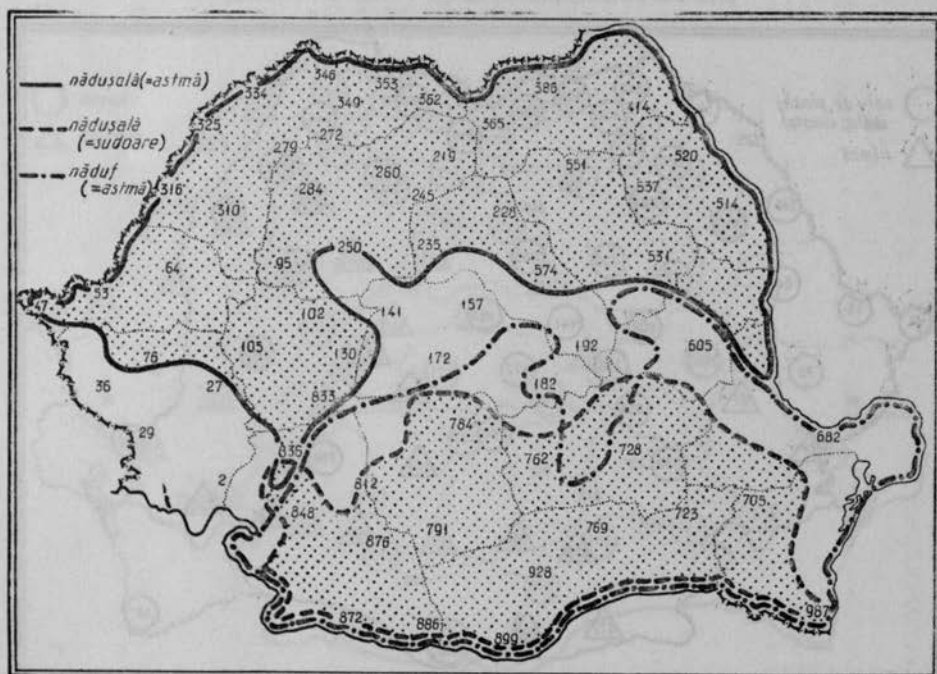
Harta 8 : *Hrean* (ALRM n I 134)

Harta 9 : *Coajă* (de copac) (ALRM n I 414)

Harta 10 : *val-trîmbă* (de pînză) (ALRM n I 316)

Harta 11 : Poiană (ALRM n I 398)

Harta 12 : Năduf, nădușală (ALRM I 9, 159)

Bulgaria), dar dovada lor nu este peremptorie, din motivul arătat mai sus. Cercetările ulterioare, atât în domeniul toponimiei istorice slavo-române, cât și în acela al geografiei lingvistice, vor aduce, fără îndoială, noi precizări în această problemă importantă a relațiilor slavo-române.

Hărțile *Atlasului lingvistic român* întocmite până în prezent permit stabilirea răspîndirii geografice a câteva sute de cuvinte de origine slavă — fie „slave daco-moesice“, fie împrumuturi mai noi din bulgară, sîrbocroată, ucraineană și chiar din slavonă (medio-bulgară, rusă sau sîrbă), polonă și rusă. Cele mai multe dintre ele aparțin, așa cum s-a arătat, celui mai vechi strat lexical (prezentînd trăsături fonetice slavo-bulgare) și sînt răspîndite pe întreg teritoriul limbii române sau aproape pe întreg teritoriul (atunci cînd apar sinonime „teritoriale“ de altă origine, uneori tot slave, dar mai noi). Printre acestea pot fi menționate :

1. Cuvinte referitoare la agricultură : *plug*, *plugar* și *plugărit* (ALRM n I 7, 8)¹, *ogor* (ALRM n I 21, 22, *Împr.* h. 1, 2), *plaz* (ALRM n I 16, 240, *Împr.* h. 4), *snoș* (ALRM n I 45, 81, 57, aici h. 1), *stog*, *clai*e (parțial sinonime, ALRM n I 50, 91, *Împr.* h. 7,8).

2. Cuvinte referitoare la prelucrarea inului, cînepii, lînii : *război* (*de țesut*) (ALRM n I 300, *Împr.* h. 11), *sucală* (ALRM n II 456) *țevă* (ALRM n II 485).

3. Cuvinte referitoare la casă, gospodărie, așezări omenești : *grădină* (ALRM n I 141, ALRM n I 187, aici h. 2), *coteș* (ALRM II, 348, 349 ; *Împr.* h. 15,16) ; *Pirleaz* (ALRM II 298), *zid* și *a zidi* (ALRM II 275, 276), *stîlp* (ALRM II 299), *birnă* (ALRM II 277), *poțiță* (ALRM II 368, ALRM n I 217, aici h. 3), *uliță* (azi numai la sate ; ALRM n [2613])².

4. Nume de unelte, instrumente tehnice, obiecte casnice și diverse : *greblă* (cf. ALRM n I 42), *clește* (ALR n II 524, ALRM II 326 : *clește de foc*), *teslă* (ALRM n I 372), *daltă* (ALRM n I 366, *Împr.* h. 10), *sfredel* (ALRM n I 363, 374, aici h. 4), *țesală*, *cesală* (ALRM n I 201, *Împr.* h. 12), *strung*, *strug* (ALRM n I 362, *Împr.* h. 9), *tocilă* și *tocilar* (ALRM n I 339), *scoabă* (ALRM n I 376, aici h. 5), *pernă*, *perină* (ALRM II 364, aici h. 6), *clei* (ALRM n I 330), *gunoi* (ALRM II 12, ALRM n I 202), *virș* (de ex. *virșul limbii*: ALRM I 47).

5. Cuvinte referitoare la hrană și îmbrăcăminte : *hrană* și *a hrăni* (cf. ALRM n I 199), *slănină* (ALRM n [4140]), *izmene* (ALRM n [3307]).

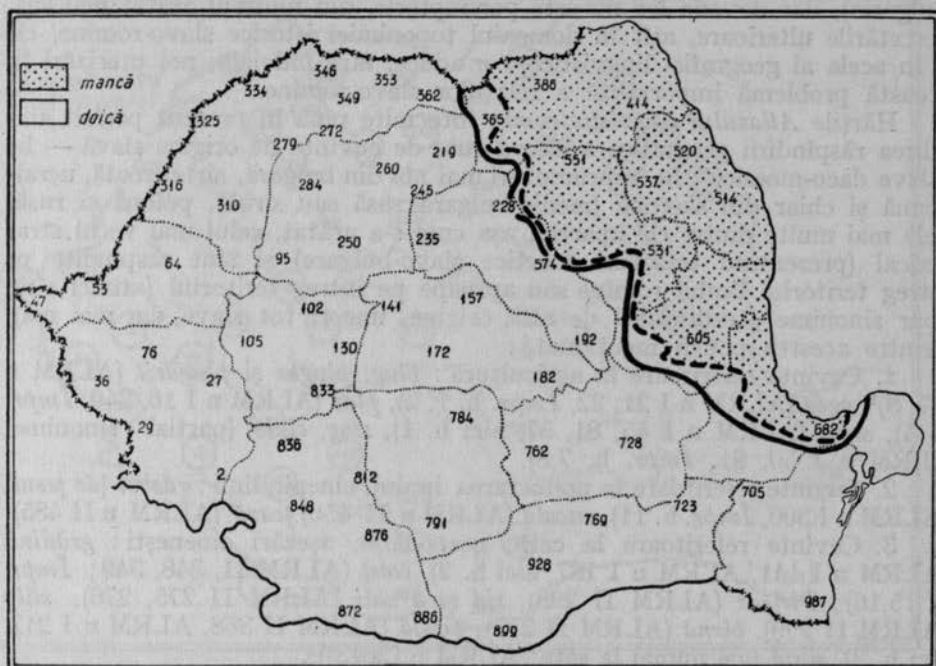
6. Nume de animale și părți ale corpului lor : *pinteni* (ALRM n I 182, aici h. 7).

7. Nume de plante și părți ale lor : *hrean*, *hirean* (ALRM n I 134, aici h. 8), *pir* (ALRM n [6283]), *ștevie* (ALRM n [6308]), *boz* (ALRM n [6326]), *buruieni*, *bureni* (ALRM n I 31), *trestie* (ALRM n [6284]), *răchită* (ALR n III 627, cf. și ALRM n I 411), *coajă* (ALRM n I 414, aici h. 9).

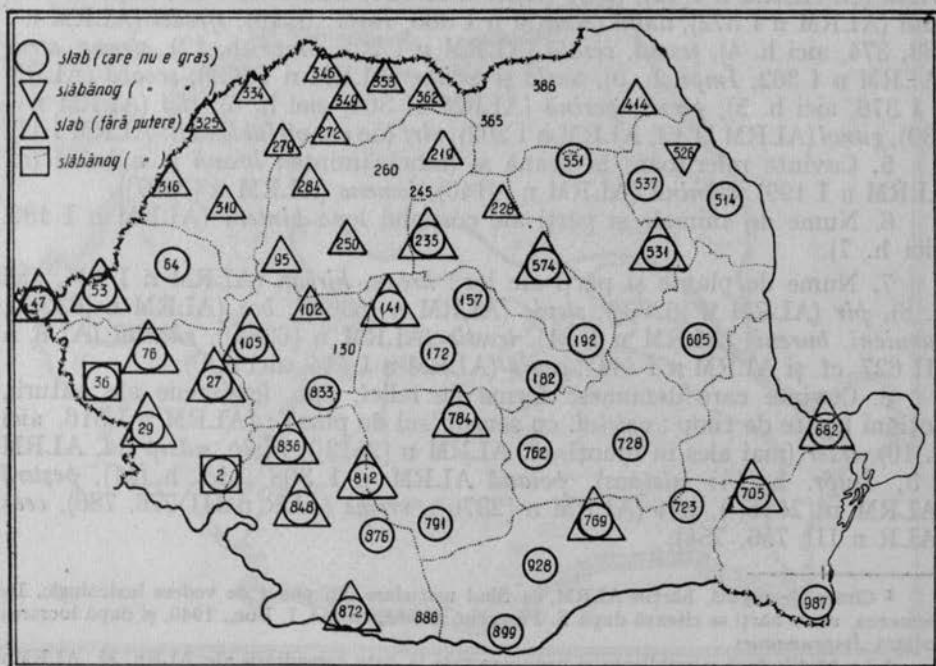
8. Cuvinte care denumesc forme de relief, ape, fenomene ale naturii, noțiuni legate de timp : *val* (cf. cu sensul 'sul de pînză': (ALRM n I 316, aici h. 10), *iezer* (mai ales în munți, cf. ALRM n [2512]), *nisip*, *năsip* (cf. ALRM I 3, *Împr.* h. 14: *nisipos*), *poiană* ALRM n I 398, aici h. 11), *peșteră* (ALRM n [2481]), *zori* (ALRM n [2376]), *vreme* (ALR n III 776, 786), *ceas* (ALR n III 756, 754).

¹ Cităm, de regulă, hărțile ALRM, ca fiind mai clare din punct de vedere lexicologic. De asemenea, unele hărți se citează după S. Pușcariu, *Limba română*, I, Buc., 1940, și după lucrarea noastră *Împrumuturi...*

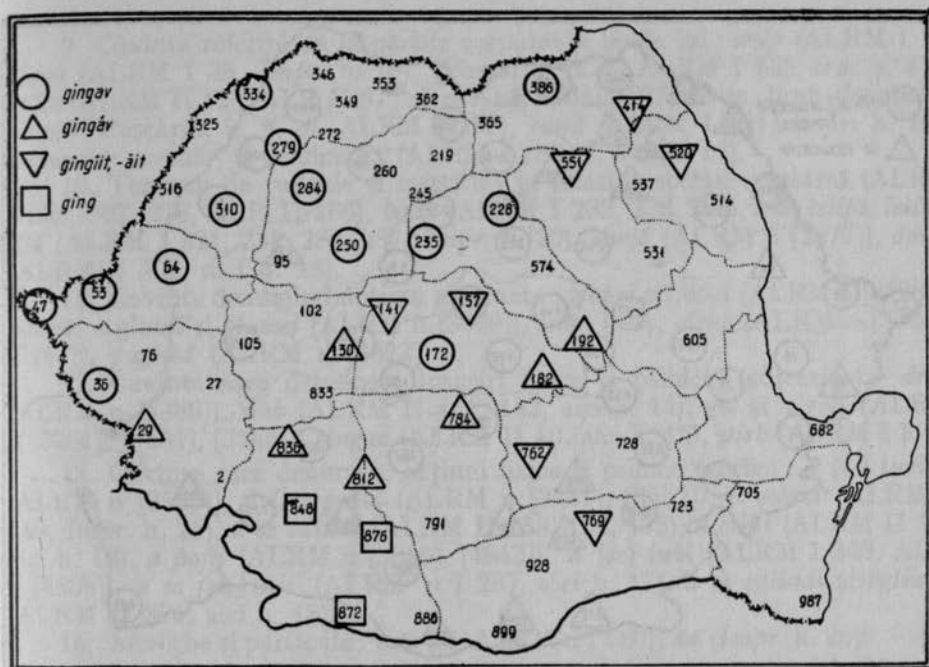
² La hărțile încă nepublicate și nenumerotate la data consultării ale ALRn și ALRMn se citează în paranteze drepte numărul întrebării din ancheta acad. E. Petrovici.

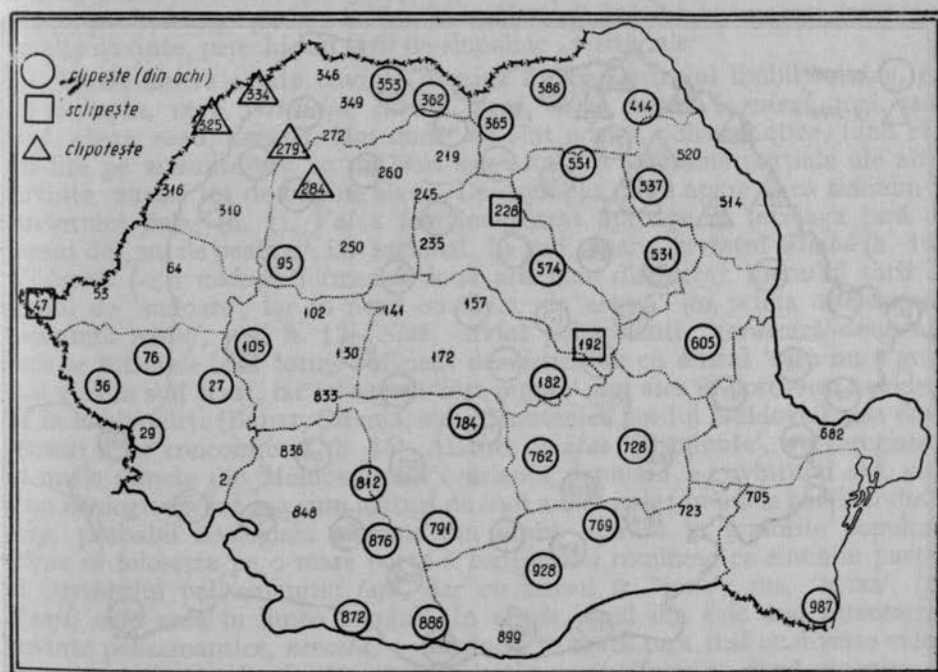
Harta 13: Doică-mancă (ALRM I 307)

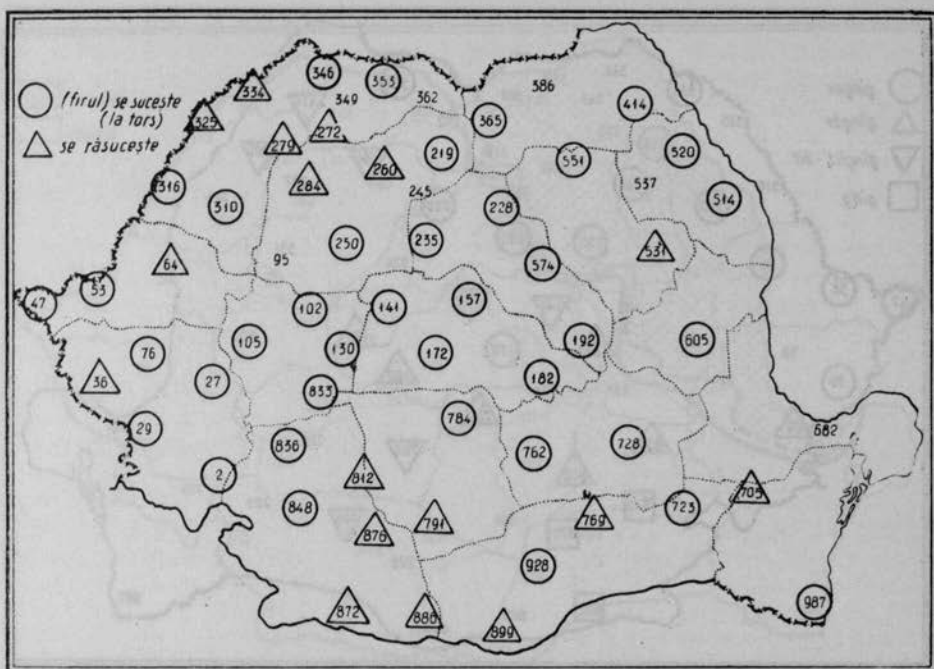
Harta 14: Slab (ALRM II 141, 142)

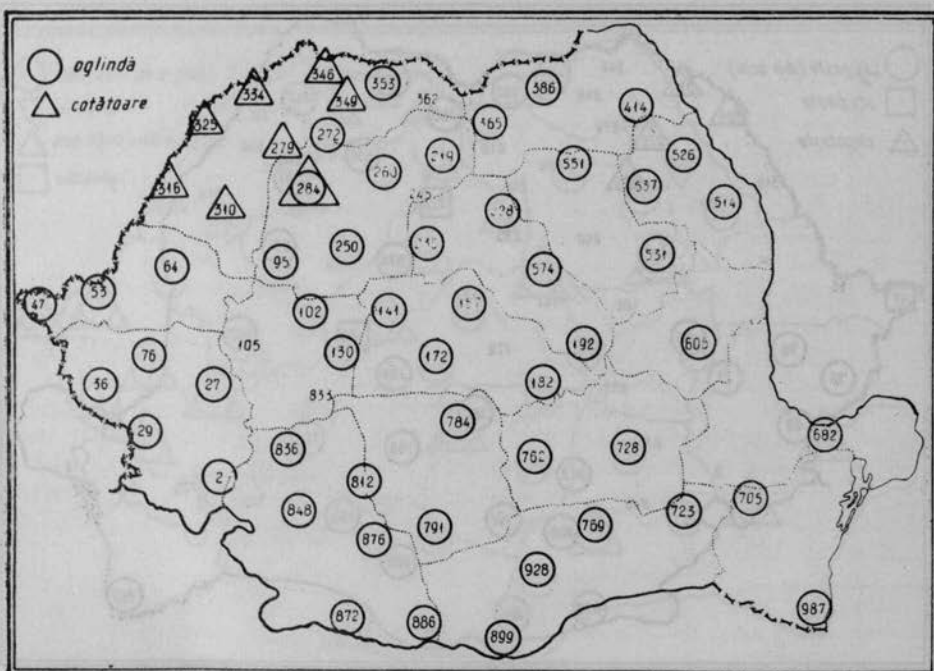
Harta 15 : *Gingav* (ALRM II 40)

Harta 16 : *A clipi* (ALRM II 11)

Harta 17: A se (ră)suci (ALRM n I 287)

Harta 18: Oglindă (ALRM II 374)

9. Cuvinte referitoare la părțile corpului și bolile lui : *trup* (ALRM I 1), *obraz* (ALRM I 35, *Împr.* h. 18), (Pușcariu, h. 7, ALRM I 52), *crac* și *a se crăci* (ALRM II 129, ALR II 67; cf. și ALRMnII [2497] : *crac* „braț de apă”), *gleznă* (Pușcariu, h. 9, cf. ALRM II 98), *rană* (ALRM I 151, *Împr.* h. 19), *nădușală* „astmă” și „sudoare” (ALRM I 159, 9, aici h. 12).

10. Termeni de rudenie și referitori la relațiile sociale : *nevestă* (ALRM I 359, 397, 278, ALR II 166), *babă* (ALRM I 282, 238, 293), *lele*, *leliță*, *lelică*, *liță* (ALRM I 321, 234, 286, 287, *Împr.* h. 20), *slugă* (ALRM n [2877]), *doică* (ALRM I 307, aici h. 13).

11. Cuvinte denumind noțiuni abstracte : *sfat* și *a sfătui* (ALRM n [3128]), *glumă*, *a glumi* și *glumeț* (ALRM n [3669]), *lene*, *leneș*, *alene* (ALRM n [3724], [3113]), *pagubă* (ALRM n [3623]).

12. Cuvinte care denumesc însușiri fizice și psihice (adjective) : *drag* (ALRM n [4389]), *slab* (ALRM II 141, 142, aici h. 14), *gol* și *a goli* (ALRM n [3261], [3431], [3545]), *gingav* (ALRM II 40, aici h. 15), *știrb* (ALRM I 101).

13. Cuvinte care denumesc acțiuni fizice și psihice (verbe) : *a (se) învîrți* (ALRM n [3563]), *a (se) grăbi* (ALRM n [3441], [3552]), *a osteni* (ALRM I 140, *Împr.* h. 24), *a se odihni* (ALRM II 153, 154, 155), *a clipi* (ALRM II 12, aici h. 16), *a pofti* (ALRM n [3546], [4843]), *a (se) iubi* (ALRM I 340, ALR n [4389]), *a se (ră)suci* (ALRM n I 287, aici h. 17), *a se oglindi* și *oglinďă* (ALRM II 374, aici h. 18).

14. Adverbe și particule : *iute* (cf. ALRM n I 280), *da* (*Împr.* h. 26).

Exemplele citate mai sus nu epuizează desigur numărul cuvintelor de origine veche sud-slavă (bulgară) răspândite pe întreg teritoriul limbii române sau pe cea mai mare parte a lui (nu numai în sud), constituind uneori, împreună cu alte cuvinte, perechi sau serii de sinonime „teritoriale”.

Unele dintre aceste cuvinte domină întreg teritoriul limbii române, ca, de exemplu, *snop*, *vîrtelniță*, *sucală*, *șeavă*, *clește*, *șesală*, *buruieni*, *zori*, *ceas*, *trup*, *obraz*, *rană*, *nevestă*. Mai mult, ele sînt adesea polisemantice, fiind răspândite pe anumite arii cu un sens sau altul, ca sinonime parțiale ale altor cuvinte, uneori tot de origine slavă. De exemplu, *snop* apare și ca sinonim al cuvîntului *polog* (h. 1). *Val* a fost înregistrat aproape în întreaga țară cu sensul de „sul de postav”, iar regional, în sud, apare cuvîntul *trîmbă* (h. 10). *Nădușală* (< a *năduși*) formează două arii bine distincte : în sudul țării cu sensul de „sudoare”, iar în nord cu acela de „astmă” (în prima arie astma e denumită *năduf*, vezi h. 12). *Slab*, cuvînt polisemantic, formează două arii care se întretaie, dar totuși suficient de distincte : cu sensul „care nu e gras” mai ales în sud și est, iar cu sensul „fără putere” mai ales în nord-vest ; evident că în unele părți (Banat, Oltenia, estul Munteniei, nordul Moldovei) cele două sensuri apar concomitent (h. 14). Alături de *ceas* „60 minute”, s-a înregistrat în unele puncte din Moldova *oară* (variantă populară a cuvîntului *oră*, care e un neologism), tot așa cum alături de *trup* a fost notat în unele părți cuvîntul *corp*, probabil neologism pătruns din limba literară în graiurile populare. *Obraz* se folosește pe o mare parte a teritoriului românesc ca sinonim parțial al cuvîntului polisemantic *față*, dar cu sensul fr. „joue”, rus. „щека” (pl. *obraji*) este unic în limba română. În sfîrșit, unul din cele mai interesante cuvinte polisemantice, *nevestă*, e răspîndit în toată țara, însă cu diverse valori concrete — „soție (mai ales tinărară)”, „soția mea”, „femeie”, fiind sinonim cu cuvintele de origine latină *soție*, *femeie*, *muiere* (cf. *Împr.*, p. 123).

Pentru alte cuvinte se pot stabili anumite arii, în restul teritoriului apărind alte cuvinte, fie moștenite din latină, fie împrumutate din limbile maghiară, turcă, greacă sau chiar din limbile slave. Ceea ce ne obligă să considerăm însă cuvintele slave respective ca fiind împrumuturi vechi de tip bulgar este faptul că le întâlnim și în nordul și estul țării. Și aici raporturile pot fi din cele mai diferite. *Război* (de țesut) este general pe teritoriul limbii române, cu excepția nordului Moldovei, Bucovinei și Maramureșului, unde s-a răspândit termenul de origine ucraineană *stative*, având sensul inițial de 'tălpile războiului'. Față de *grădină* (de pomi), *livadă* (ngr. λιβάδι, probabil prin intermediu bulgar) este un termen regional în estul Moldovei și nord-estul Munteniei (vezi h. 2). Alături de termenul *sfredel*, în sudul țării și în Banat se folosește *burghiu*, cuvânt de origine turcească, mai ales cu sensul 'sfredel mic' (în Banat și *burghie*, evident pătruns prin intermediul limbii sârbe, vezi h. 4). Față de *strung*, *strug*, aproape general, în extremul nord-est al țării apar *estergă*, *estergal*, *estergai*, de origine maghiară. Pe lângă *pinteni*, în Moldova și Bucovina apare cuvântul *șpori* (vezi h. 7), iar alături de *doică*, în aceeași arie s-a răspândit *mancă* (vezi h. 13), de origine ucraineană, ca și *șpori*.

În ceea ce privește aspectul fonetic al cuvintelor citate mai sus, trebuie menționat că numai unul dintre ele pare a păstra vechiul grup **tolt : daltă* (< sl. sud. înaintea metatezei **dalto* < sl. com. **dolbto*)¹. Celelalte, la fel de răspândite pe teritoriul țării noastre, prezintă grupurile **tort*, **toll* etc. metatezate: *grădină*, *hrană*, *drag*, *plaz*, dar și ele pot fi vechi, întrucât metateza a început în sec. II — V e.n., în perioada când slavii s-au răspândit în Carpați și în Panonia, iar strămoșii cehilor și slovacilor s-au stabilit definitiv în Cehoslovacia de astăzi, aflându-se în strâns contact cu strămoșii slovenilor, croaților și sârbilor². Altele reflectă stadiul slav vechi (bulgar vechi) al nazalelor (de ex. *oglinđi* < *oglēdati*) sau prezintă trăsături specific bulgare: *șt*, *žd*, *'a* (< **tj*, **kt'*, **dj*, **ē*): *clește*, *peșteră*, *hrean*, *neastă* (< *neveastă*), *sfat* (< *sveat*), precum și *îr*, *îl* = bg. *ѣр*, *ѣл*: *stîlp*, *bîrnă*, *a învîrți*.

Acestor trăsături fonetice li se poate adăuga și *i* provenit din *y* (fenomen sud-slav, care apare încă în sec. al XI-lea): *pir*, *năsiþ* (*nisiþ*). Multe cuvinte însă nu au nici o trăsătură specifică bulgară sau cel puțin sud-slavă, întrucât nu cuprind acele sunete și grupuri de sunete care au suferit transformări în epoca formării limbilor slave: de ex. *rană*, *babă*, *uliță* etc. Uneori însă întâlnim cuvinte care au indici fonetici „negativi“, ca de ex. *cesală* (< bg. *чесало*), pe care-l putem caracteriza ca nefiind de origine slavă de vest (cf. slovac. *cesadlo*).

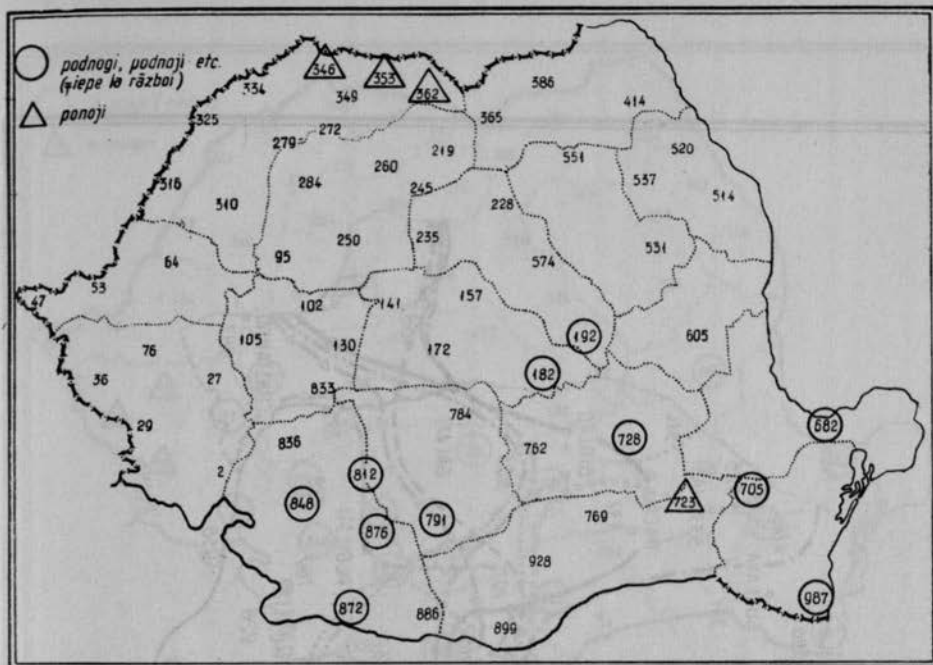
Însă, în afară de criteriul fonetic, putem apela și la cel semantic pentru a determina originea sud-slavă (mai precis bulgară) a unui număr de cuvinte: de ex. *război* (de țesut), *a se grăbi* etc.³.

Așadar, dacă vom ține seama de toate cele trei criterii — fonetico-gramatical, semantic și geografic, caracterul sud-slav răsăritean (bulgar) al celor

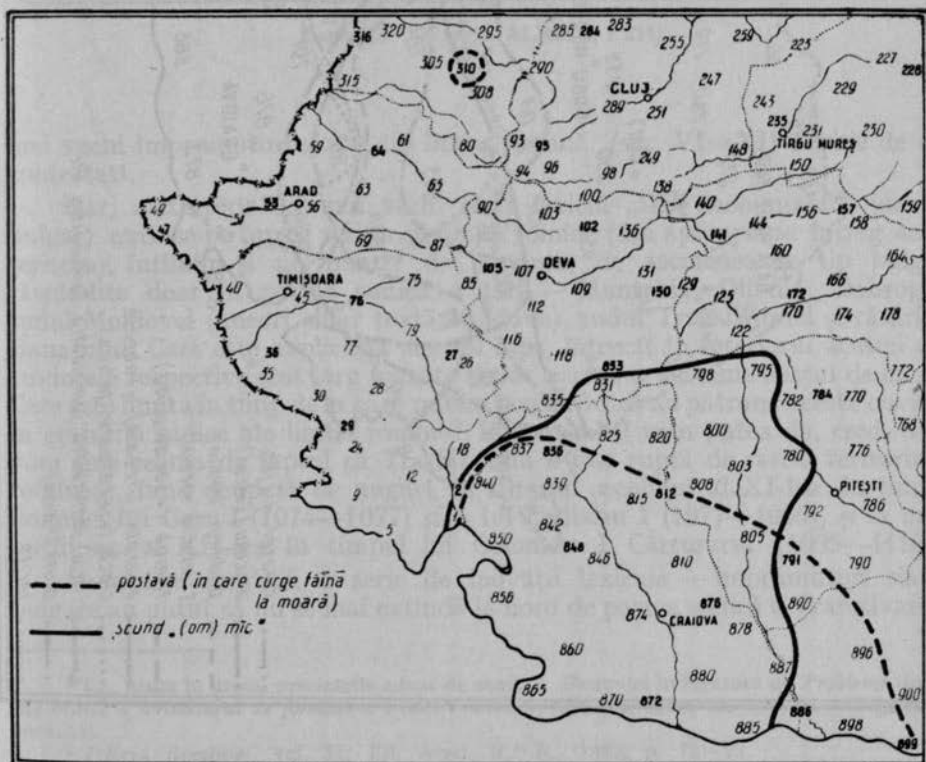
¹ Vechimea acestei forme este contestată de unii cercetători, care presupun că aici putem avea de a face cu o adaptare a grupului inițial *dl*-(bg. *dlato*), neobișnuit în limba română. Cf. Acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. III, București, 1962, p. 103–105, 111–113.

² Vezi S. B. Bernstein, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Moscova, 1961, p. 216.

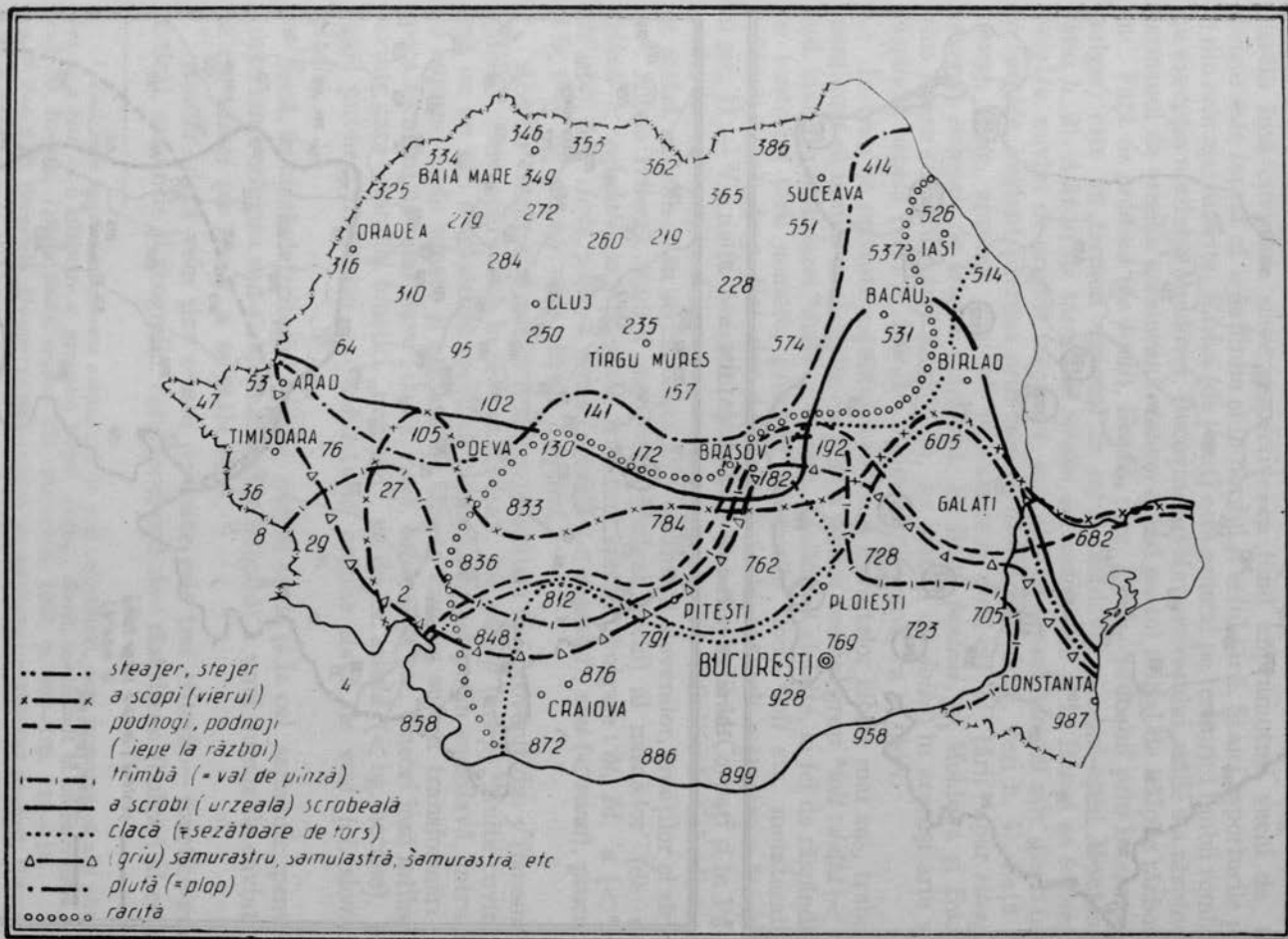
³ Cf. *Imprumuturi...*, p. 219 și urm.

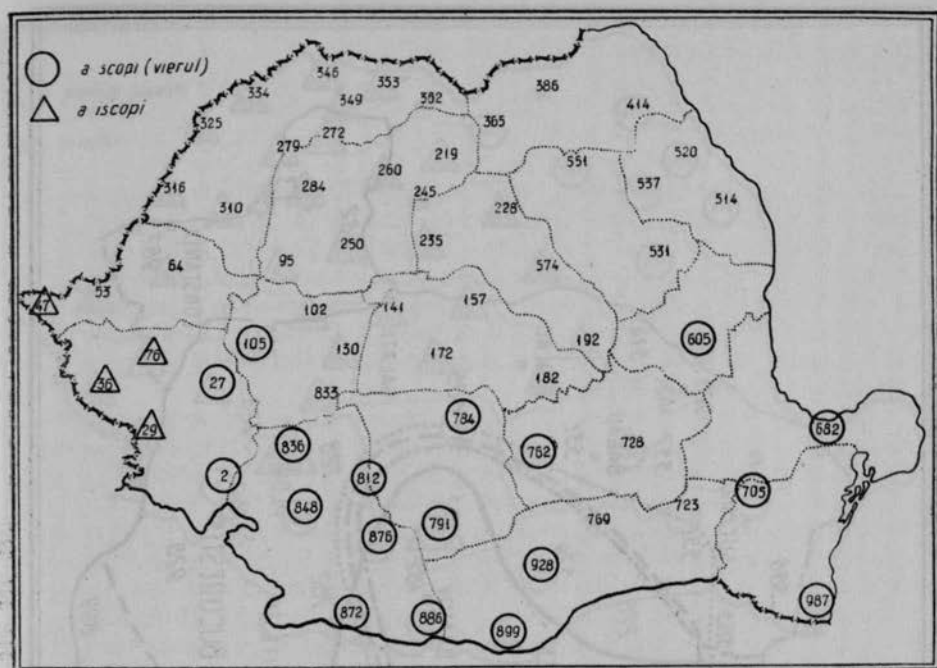
Harta 19 : Podnogi—podnoji (ALRM n I 310)

Harta 20 : (ALRM n I 119, ALRM I 95)

Harta 21 (ALRM n I 53, 66, 211, 289, 295, 296, 310, 316, 410)

Harta 22 : *A scopi* (ALRM n. I 211)

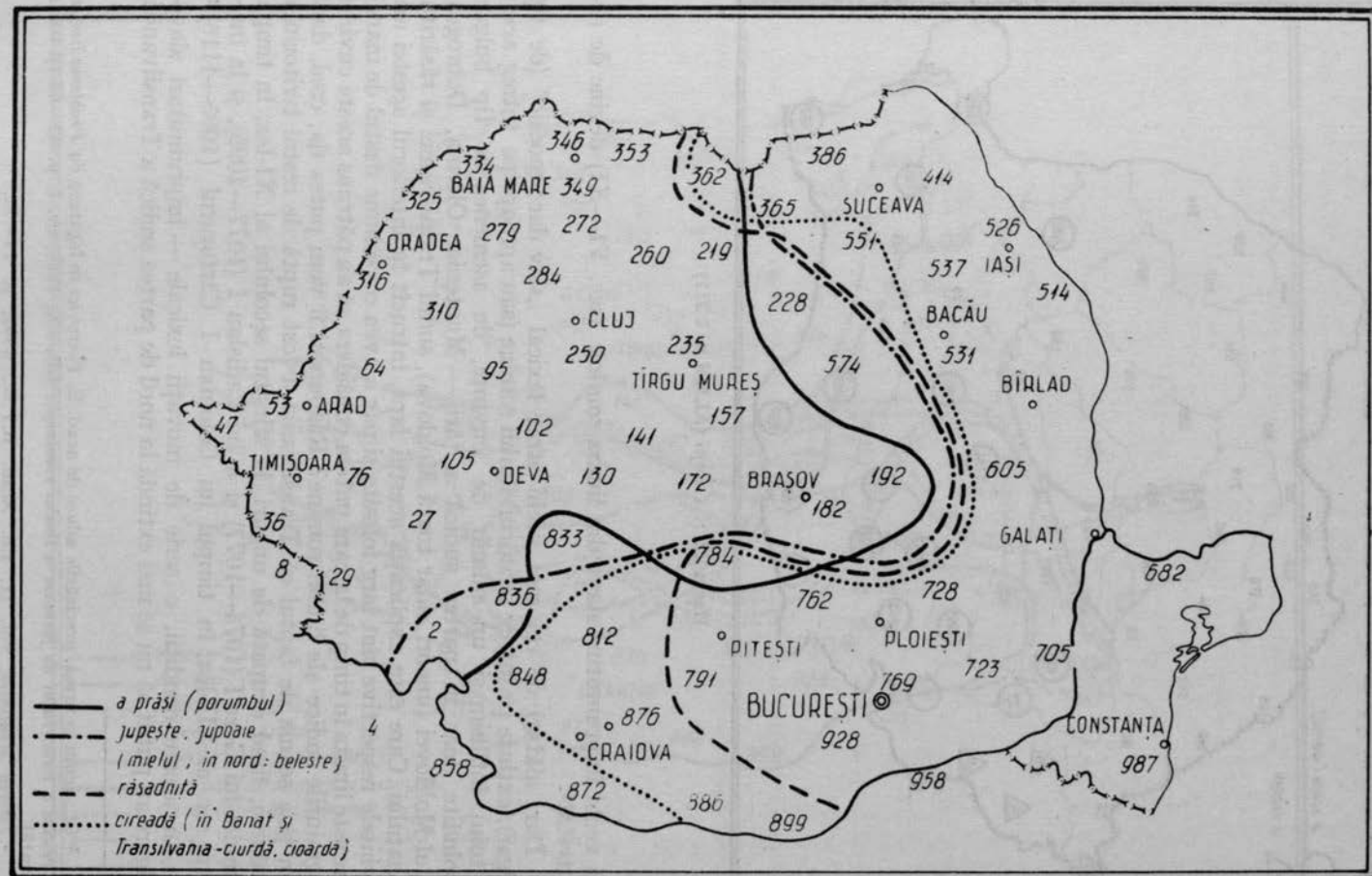
mai vechi împrumuturi slave din limba română (sec. VI—XI) devine de necontestat¹.

Dar, alături de cel mai vechi strat lexical „slav daco-moesic“ (de tip bulgar), extinse pe întreg teritoriul limbii române (sau aproape pe întreg acest teritoriu), întâlnim și un număr de cuvinte, de asemenea de tip bulgar, răspândite doar în partea sudică a țării — Muntenia, Oltenia, Dobrogea, sudul Moldovei (uneori chiar toată Moldova), sudul Transilvaniei și răsăritul Banatului. Care este explicația acestui fapt, întrucât în interiorul acestei arii cuvintele respective sînt larg folosite și par a avea o vechime destul de mare? Care este limita în timp de la care putem considera că au pătruns aceste cuvinte în graiurile sudice ale limbii române? Răspunsul îl vom putea da, cred, dacă vom ține seama de faptul că Transilvania a fost ruptă de restul teritoriului românesc, fiind ocupată de unguri, la sfîrșitul secolului al XI-lea, în timpul domniei lui Geza I (1074—1077) și a lui Ladislau I (1077—1095), și la începutul sec. al XII-lea, în timpul lui Coloman I Cărturarul (1095—1116)².

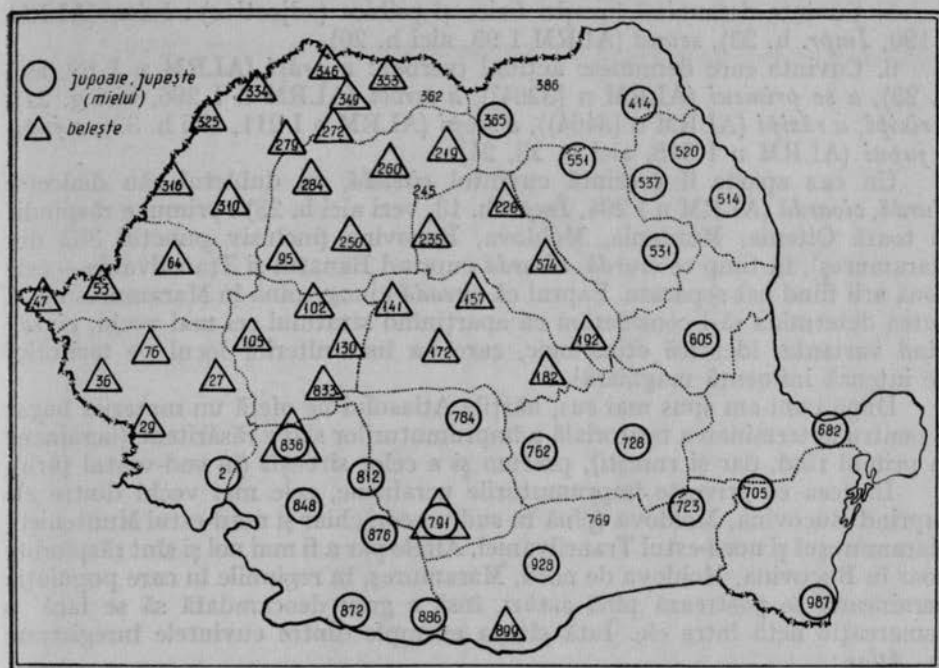
În aceste condiții, o serie de inovații lexicale — împrumuturi slavo-bulgare au putut să nu se mai extindă la nord de partea sudică a Transilvaniei,

¹ Cf., acum în urmă, precizările aduse de acad. E. Petrovici în legătură cu *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii românești*, LR, IX, 1960, nr. 1, p. 82—83 (și harta anexată).

² *Istoria României*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., 1962, p. 72—73.

Harta 23 (ALRM n I 69, 348, 324, 327)

Harta 24 : A jupui — a beli (ALRM n. I 348)

care a rămas legată în continuare de Țara Românească, fapt îndeobște recunoscut prin consecințele sale lingvistice¹. Așadar, vom considera sfârșitul secolului al XI-lea — începutul secolului al XII-lea drept limită dintre epoca de pătrundere a celor mai vechi împrumuturi slavo-bulgare și a celor relativ mai noi, răspândite numai în sudul țării (eventual partea de sud-est).

Iată câteva exemple :

1. Cuvinte referitoare la agricultură, cultura materială : *rariță*, *raliță* (ALRM n I 10, *Împr.* h. 5), *steajer*, *stejer* (ALRM n I 53, aici h. 21), (*grîu*) *samurastru* (ALRM n I 66, aici h. 21), *răsadniță* (ALRM 324, aici h. 23, *izlaz* (ALRM n I 203), *cobiliță* (ALRM n [2555]), *podnogi* ALRM n I 310, aici h. 19 ; *ponoji* în Maramureș e un împrumut din ucr. *поножи*), *trîmbă* 'val de pînză' (ALRM n I 316, aici h. 10), *clacă* (cu sensul 'șezătoare de tors', ALRM n I 289, aici h. 21), *postavă* (în care curge făina la moară ; ALRM n 119, aici h. 20).

2. Nume de plante : *tigvă* 'curcubetă' (ALR n I 200), *plută* 'plop' (ALRM n I 410, aici h. 21).

3. Cuvinte referitoare la relief, fenomene ale naturii : *praf* (ALRM n 2573), *virtej* 'vînt' (ALRM n [2437]).

4. Termeni de rudenie și referitori la relațiile sociale : *rudă* (ALRM I 252), *război* 'luptă' (ALRM n [4847]).

¹ Cf. acad. E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*. LR, III, 1954, nr. 5, p. 5—17 (mai ales harta 1 de la p. 6; pp. 7,9,17).

5. Cuvinte denumind însușiri fizice și psihice (adjective) : *bolnav* (ALRM I 190, *Împr.* h. 23), *scund* (ALRM I 95, aici h. 20).

6. Cuvinte care denumesc acțiuni (verbe) : *a prăși* (ALRM n I 69, aici h. 23), *a se primeni* (ALRM n [3264]), *a scrobi* (ALRM n I 296, aici g. 21), *a risipi*, *a răsiți* (ALRM n [3464]), *a scopi* (ALRM n I 211, aici h. 33), *a jupi*, *a jupui* (ALRM n I 348, aici h. 23, 24).

Un caz aparte îl prezintă cuvântul *cireadă*, cu dubletul său dialectal *ciurdă*, *cioardă* (ALRM n I 204, *Împr.* h. 13, vezi aici h. 23) : primul e răspândit în toată Oltenia, Muntenia, Moldova, Bucovina (inclusiv punctul 362 din Maramureș), în timp ce *ciurdă*, *cioardă* cuprind Banatul și Transilvania—cele două arii fiind net separate. Faptul că *cireadă* ajunge pînă în Maramureș ne-ar putea determina să-l considerăm ca aparținînd stratului cel mai vechi, *ciurdă* fiind varianta, identică etimologic, care i-a luat ulterior locul pe teritoriul de intensă influență maghiară¹.

După cum am spus mai sus, hărțile Atlasului ne oferă un material bogat și pentru determinarea teritorială a împrumuturilor slave răsăritene (ucrainene în primul rînd, dar și rusești), precum și a celor sîrbești (în sud-vestul țării).

În ceea ce privește împrumuturile ucrainene, cele mai vechi dintre ele cuprind Bucovina, Moldova (pînă în sud, uneori chiar și nord-estul Munteniei), Maramureșul și nord-estul Transilvaniei. Altele par a fi mai noi și sînt răspândite doar în Bucovina, Moldova de nord, Maramureș, în regiunile în care populația ucraineană se păstrează pînă astăzi, însă e greu deocamdată să se facă o demarcație netă între ele. Iată cîteva exemple dintre cuvintele înregistrate în *Atlas* :

1. Cuvinte referitoare la agricultură, cultura materială, îmbrăcăminte etc. : *hreapcă* (ex. *hreapcă la coasă* = grebluță la coasă ; ALRM n I 32, aici h. 25), *boroană* și *a boroni* (ALRM n I 28, 27, aici h. 25), *podhorniță* 'policioară la jug' (ALRM n I 217, aici h. 25), *suman* (ALRM n [3330], Petrovici, *Raportul...*, h. 8), *sponcă* 'copcă pentru încheiat haina' (ALRM n 3293), *ciubote* (ALRM n [3349]), *coromîslă* (ALRM n [2555]) *leică* 'pîlnie' (ALRM n I 158, aici h. 25), *scripcă* și *scripcar* (ALRM n [4328]), *strună* (ALRM n [4325]), *cociorvă* (ALRM n [3999]), *bortă* (ALRM II 74, aici h. 25).

2. Cuvinte referitoare la regnul vegetal : *harbuz* (ALRM n I 138, aici h. 25 și 26 : în Maramureș a fost înregistrat și *dîne*, *dîie*, de asemenea de origine ucraineană, în timp ce în toată jumătatea de apus a țării se întrebuințează *lubeniță*, de origine sud-slavă, iar în sud-est — *pepene*, moștenit din latină), *loză*, *lozie* 'specie de salcie sau de răchită' (ALR n III 628, ALRM n [6341]).

3. Cuvinte referitoare la regnul animal : *buhai* (de ex. *buhai de baltă*, ALR n III 717), *hulub* (Pușcariu, h. 14 ; Petrovici, *Raportul...*, h. 2).

4. Nume de boli : *cori* 'pojar' (ALRM I 160, aici h. 25 și 27).

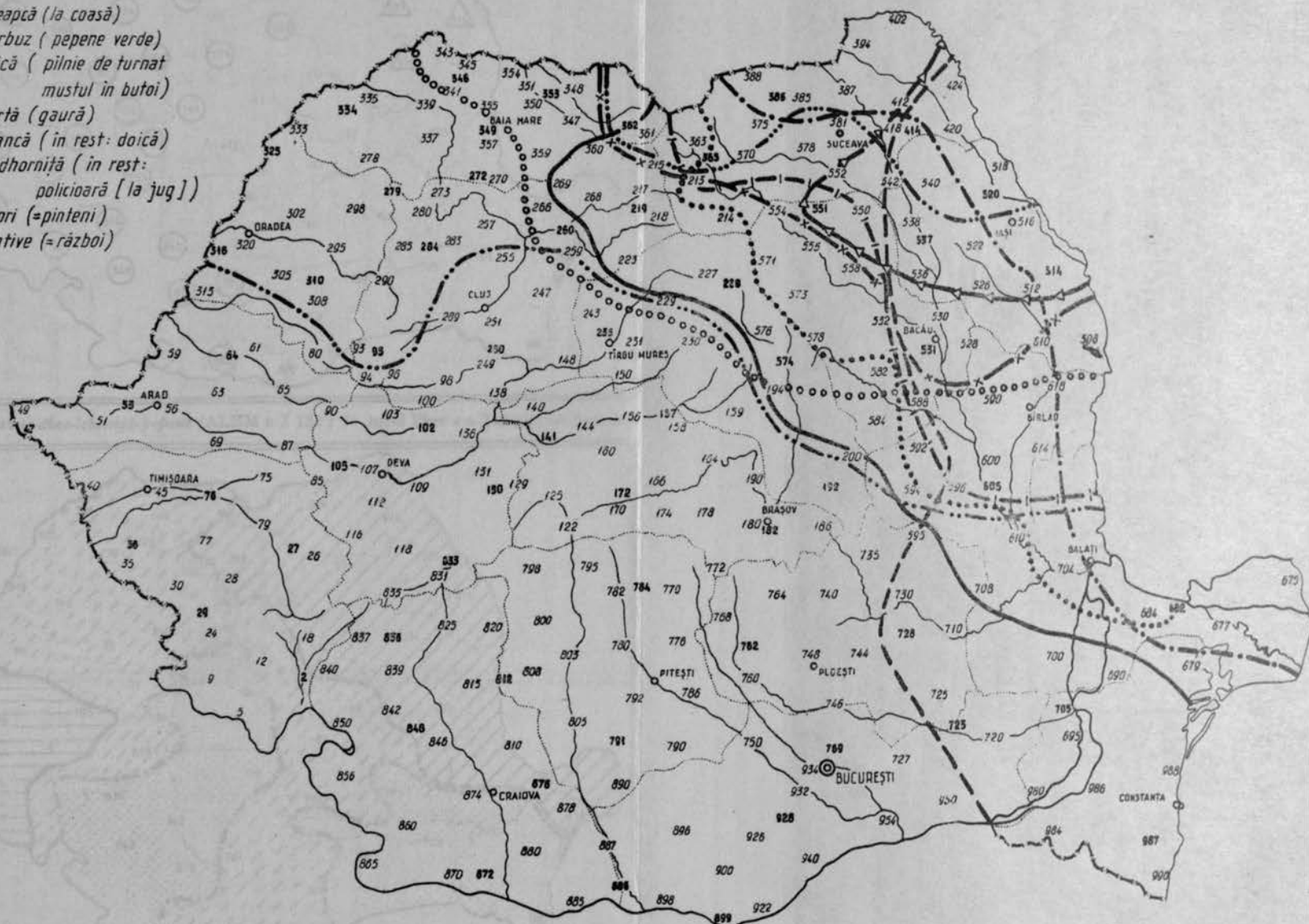
5. Termeni referitori la relații sociale : *mancă* (ALRM I 307, aici h. 13 și 25).

În ce măsură e nevoie să se țină seama de factorul cultural-istoric în stabilirea originii și vechimii unor cuvinte împrumutate se poate vedea din următoarele exemple. *Ceai*, cuvînt de origine rusească, pătruns în sec. al XIX-lea, odată cu obiectul respectiv adus pe cale comercială, este aproape general pe teritoriul limbii romîne, cu excepția Banatului, Crișanei, Maramureșului și nordului Transilvaniei, unde a fost înregistrat *tei*, *teie*, *teia* (din magh. și germ. ; vezi ALRM n [4159]). La fel, *raniță*, termen introdus odată

¹ Cf. și E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromîne...*, p. 9.

- cori (pojar)
- - - - - borcană
- · - · - hreapcă (la coasă)
- x x x harbuz (pepene verde)
- △ △ △ leică (pîlnie de turnat
mustul în butoi)
- · · · · bortă (gaură)
- ○ ○ ○ ○ mancă (în rest: doică)
- · · · · podhorniță (în rest:
policioară [la jug])
- || || || şpori (=pînteni)
- ○ ○ ○ ○ stative (=război)

I 19

h. 2

a ris

a ju

ciura

în t

Mar

două

pute

fiind

de i

și pe

în pr

cupr

Mar

doar

ucrai

dema

în A

etc. :

h. 25

la ju

portu

(ALF

aici l

cocion

și 26

nean

de or

'speci

ALR

4

5

1

stabil

urmă

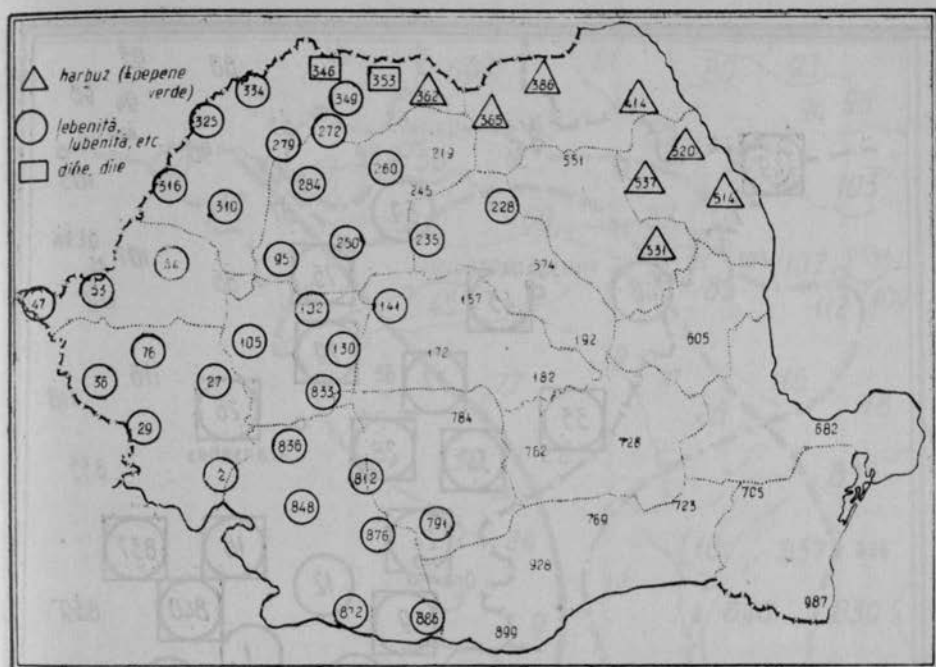
XIX-

gener

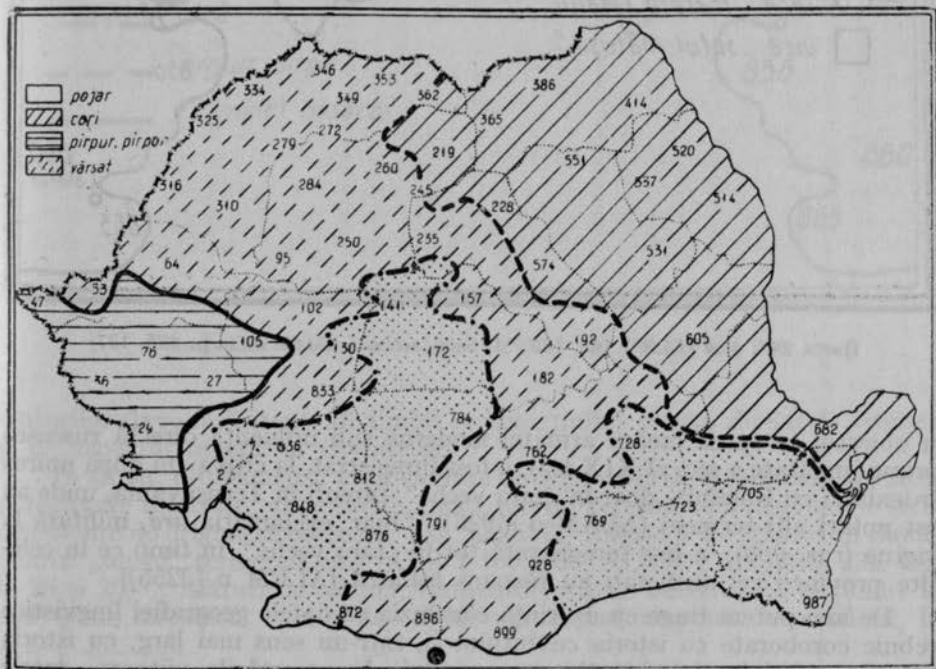
mureș

magh

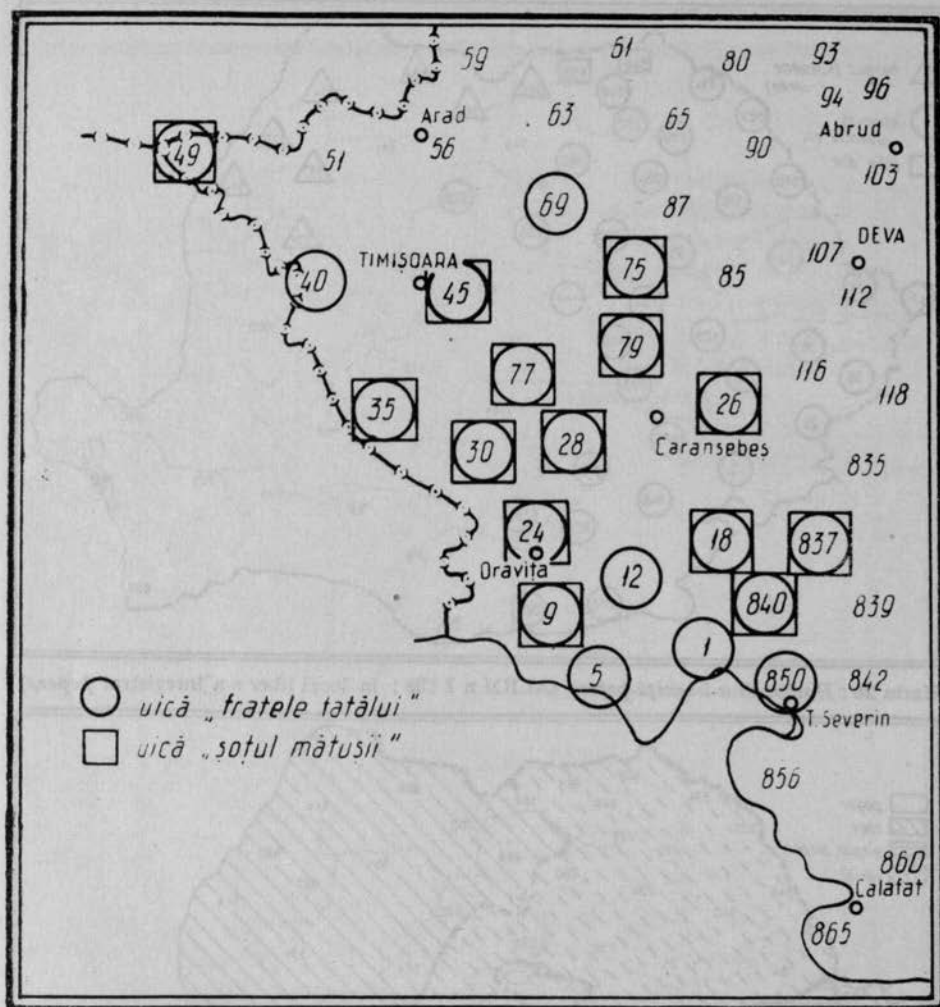
1

Harta 26 : Harbuz-dițe-lebeniță-pepene (ALRM n I 138 : în locul liber s-a înregistrat pepene)

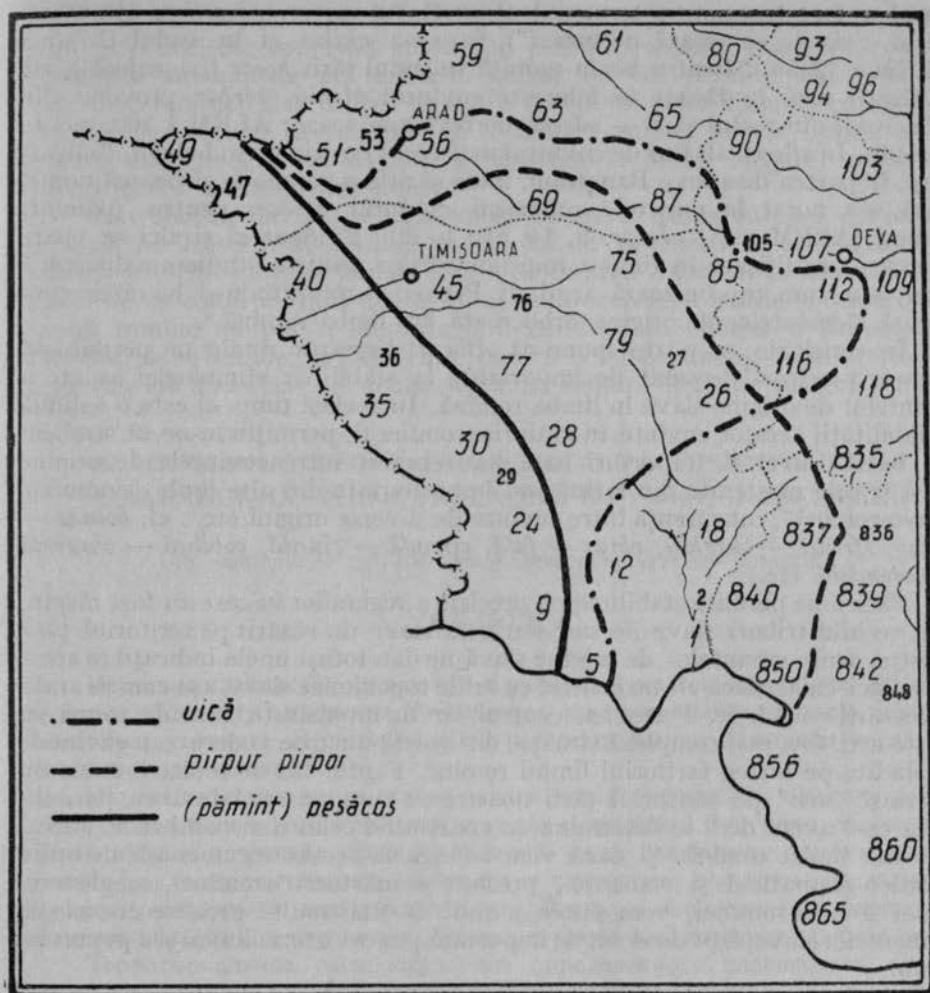
Harta 27 : pojar—cori—pîrpor—vârșat (ALRM I 160)

Harta 28 : uică (ALR I 165, 166; M. Sala, *art. cit.*, hărțile de la p. 135, 137)

cu obiectul în epoca creării armatei moderne sub influență directă rusească (prima jumătate a sec. al XIX-lea), a fost înregistrat, la câțiva ani după unirea Ardealului cu România, doar în „țara veche”, rareori în Transilvania, unde au fost notați alți termeni (ALRM n [4926]). Chiar exclamația *ura*, militară la origine (rus. *yra*), a fost înregistrată tot în „țara veche”, în timp ce în celelalte provincii cei anchetați au răspuns *trăiască* (ALRM n [3255]).

De aici putem trage cu ușurință concluzia că datele geografiei lingvistice trebuie coroborate cu istoria cuvântului și, într-un sens mai larg, cu istoria culturii materiale și spirituale a poporului. În cercetările viitoare, datele geografiei lingvistice trebuie folosite, evident, și pentru cronologizarea împru-

Harta 29: (ALR I 165, 166, ALRM I 160, ALRM n I 3)

muturilor slave răsăritene ale limbii romine, ținînd seama de datele istorice și de aspectul fonetic al cuvintelor.

În sfîrșit, ultima arie a unor cuvinte de origine slavă, o formează Banatul și regiunile limitrofe, unde într-o epocă relativ recentă s-au răspîndit o serie de cuvinte de origine sîrbocroată. Așa, de pildă, *Atlasul* a înregistrat în Banat pentru „unchi” termenul *uică* (ALR I 165, 166, ALRM I 214, 285, 232, aici h. 28 și 29)¹. Alături de *cobiliță*, termen de origine bulgărească răspîndit în sud, și de *coromîslă*, cuvînt de origine ucraineană răspîndit în nord-est, în

¹ Vezi M. Sala, *Termenii pentru „unchi” după „Atlasul lingvistic român”*, SCL, VI, 1955, 1-2, p. 133-155.

Banat a fost înregistrat termenul *obraniță* (< s. -cr. *òbranica*, *òbramnica* „idem, ceea ce se așează pe umeri“), care s-a extins și în sudul Crișanei (ALRM n [2555]). Pentru boala numită în sudul țării *pojar* (= rujeolă), iar în răsărit *cori*, în Banat se folosește cuvântul *pirpur*, *pirpor*, provenit din sîrbocroată (în restul țării — *vărsat*, derivat românească; ALRM I 160, aici h. 27 și 29). În sfîrșit, alături de cuvîntul mai vechi de origine sud-slavă (bulgar) *nisip*, în partea de apus a Banatului, unde se află o populație sîrbească numeroasă, s-a notat în punctele românești cuvîntul *șesăcos* pentru '(pămînt) nisipos' (ALRM n I 3, *Împr.* h. 14, aici h. 29). Evident că și aici se poate încerca o stratificare în timp a împrumuturilor printr-o studiere exhaustivă a lor, așa cum preconizează acad. E. Petrovici, anunțîndu-și lucrarea consacrată elementelor de origine sîrbocroată din limba romînă¹.

În concluzie, se poate spune că *Atlasul lingvistic* romîn ne permite să aducem precizări deosebit de importante la stabilirea etimologiei exacte a cuvintelor de origine slavă în limba romînă. În același timp, el este o oglindă a viabilității acestor cuvinte în graiurile românești, permițîndu-ne să studiem „pe teren“ diversele raporturi care s-au stabilit între cuvintele de origine slavă și cele moștenite din latină sau împrumutate din alte limbi (sinonimie „slavo-romînă“, concurență între cuvinte de diverse origini etc. : cf. *bolnav* — *beteag*, *sfredel* — *burghiu*, *obraz* — *față*, *cireadă* — *ciurdă*, *cobilită* — *obraniță* — *coromîslă* etc.).

Fără a ne permite stabilirea cu precizie a regiunilor în care au fost răspîndite vechile triburi slave de sud sau cele slave de răsărit pe teritoriul țării noastre, ariile cuvintelor de origine slavă ne dau totuși unele indicații în acest sens. Căci chiar dacă ele nu coincid cu ariile toponimice slave, așa cum se arată în lucrările acad. E. Petrovici, centrul lor de intensitate coincide totuși cu aceste arii. Cea mai complexă situație din acest punct de vedere o au cuvintele răspîndite pe întreg teritoriul limbii romîne. Faptul că, de multe ori, ele nu formează „arii“ pe teritoriul țării noastre se compensează însă cu posibilitatea ce-o avem de a le determina ca aparținînd celui mai vechi strat lexical slav din limba romînă. Și dacă vom adăuga la acesta argumentele de ordin fonetico-gramatical și semantic, precum și mărturia aromînei, meglenoromînei și istro-romînei, vom putea stabili cu mai multă precizie cronologia elementelor slave, fapt deosebit de important pentru istoria limbii și a poporului romîn.

În ceea ce privește *Atlasul comun al limbilor slave*, dacă nu se va urmări prin el numai stabilirea unor izoglose „protoslave“ și slave antice, ci așa cum se preconizează tot mai mult în ultima vreme, studierea unor probleme complexe istorico-dialectale slave, materialul românesc va putea fi folosit atît în comentariile la hărțile lexico-semantice, cît și la cele consacrate derivației și foneticii. De exemplu, aria romînească *streașină* se va lega de cuvîntul dialectal bulgar *стрешина* (derivat din *стреха*, *стряха* cu sufixul *-ина*) și cel sloven *strešina*. Aria cuvîntului *vraf* se va lega de asemenea de cuvîntul dialectal bulgar *спax*, avînd corespondent în aria slavă de răsărit : rus., ucr.

¹ Vezi răspunsul său la ancheta revistei „Limba romînă“ (VIII, 1959, nr. 4, p. 60). Cercetătorul influenței sîrbești în Banat va trebui să țină seama și de materialul cules de I. A. Candra pentru *Atlasul lingvistic al Banatului*, rămas nepublicat. Vezi articolul său *Constatări în domeniul dialectologiei*, în „Grai și suflet“, I, 2, 1924, p. 169—200, unde se dau și cîteva hărți privind răspîndirea unor cuvinte de origine slavă : la p. 194 h. 8 : *gomilă* — *mogilă* etc., la p. 198, h. 10 : *golumb* — *golîmb*; între p. 190—191, harta *stîrc-cocostîrc* (cf. I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romîne*, București, 1961, p. 37—38).

ворох, bielor, *ворах*. *Тінжалă* va apărea ca singur reprezentant al unei arii sud-slave, corespunzând cuvîntului polonez *cieżadło*. Poate că cercetări dialectale amănunțite pe teritoriul bulgar ne vor permite stabilirea unei arii slavo-romîne chiar pentru un astfel de cuvînt mult discutat ca *zăpadă*¹. Nu încapе îndoială că cele mai interesante rezultate se vor obține tocmai pentru dialectologia sud-slavă și pentru istoria limbii bulgare, în parte și pentru aceea a limbii sîrbocroate.

Va trebui ca slaviștii și dialectologii noștri, în frunte cu acad. E. Petrovici și acad. Al. Rosetti, să-și aducă partea lor de contribuție la realizarea marii acțiuni științifice internaționale legate de crearea *Atlasului comun al limbilor slave*. Se va confirma încă odată, cu această ocazie, că istoria și dialectologia limbii romîne nu pot fi studiate fără cunoașterea istoriei și dialectologiei limbilor slave vecine, tot așa cum, pentru o bună cunoaștere a istoriei și a fenomenelor dialectale ale acestora, limba romînă oferă un material prețios.

К ИЗУЧЕНИЮ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РАСПРОСТРАНЕНИЯ СЛАВЯНСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(на материале „Румынского лингвистического атласа“)

(РЕЗЮМЕ)

Изучение славянских элементов в румынском языке поднялось на новую ступень после опубликования *Румынского лингвистического атласа*, который позволяет уточнить территориальное распространение большого числа славянских заимствований.

Исходя из этого, автор статьи делает попытку показать значение детального исследования этой проблемы в связи с проектом будущего общеславянского атласа, который, согласно мнению ряда славистов, должен использовать как дополнительный материал и славянские элементы неславянских языков (румынского, венгерского и др.). В статье используются данные опубликованных до сих пор томов *Атласа*, а также тех, которые сданы в печать.

Территориальное распространение определенного славянского слова в румынском языке позволяет установить, имеем мы дело с древним «дакомизийским славянским» заимствованием или с более новым заимствованием, проникшим из болгарских, сербских или украинских диалектов, даже в тех случаях, когда его фонетические черты не позволяют нам установить источник и время заимствования.

Древнейшие славянские заимствования румынского языка представляют фонетические черты болгарских диалектов эпохи, называемой старославянской (древнеболгарской, до XI в.), и ранней среднеболгарской эпохи (XII в.). Они распространены на всей (или почти на всей) территории румынского языка, как например: *plug* 'плуг', *ogor* 'черный пар', *snop* 'сноп', *grădină* 'сад', *stîlp* 'столб', *greblă* 'грабли', *hrană* 'питание', *vreme* 'время', *obraz* 'лицо, щека', *nevastă* 'жена', *drag* 'дорогой', *slab* 'слабый', *a osteni* 'устать', *iute* 'быстро' и мн. др.

¹ Vezi articolul nostru *Някой въпроси на славянско-румънските езикови отношения*, in *Известия на Института за български език*, Sofia, 1942, p. 43.

Наряду с этим древнейшим пластом, в румынском языке встречаются и более новые заимствования из болгарских диалектов, распространенные на юге страны (или на юго-востоке), которые проникли вероятно после занятия Трансильвании венграми (конец XI — начало XII вв.). Например: *rariță* 'маленький плуг', *islaz* 'пастбище', *frac* 'пыль', *bolnav* 'больной', а *prăși* 'мотыжить' и др.

Ряд карт Атласа позволяет локализовать украинские заимствования на северо-востоке страны (напр. *hreașcă* 'маленькие грабли', *boroană* 'борона', *strună* 'струна', *buhai* 'бык', *hulub* 'голубь' и др.) на более или менее широких ареалах, в зависимости, чаще всего, от их древности. Наконец, Атлас отражает также распространение сербских заимствований в Банате и соседних районах *uică* 'дядя', *obranită* 'кормысло' и др.).

Ареалы славянских заимствований не совпадают с территорией распространения славянского населения (южного или восточного) в Дакии, но их центр совпадает с этой территорией. При интерпретации распространения древнейших заимствований, мы должны иметь в виду не только и радиацию слов, но и движения румынского населения на территории Дакии.

Что касается общеславянского атласа, если в его цели входит не только установление «праславянских» и древнеславянских изоглосс, а изучение комплексных исторических и диалектологических вопросов, румынский материал может использоваться как в комментариях к лексико-семантическим картам, так и в комментариях картам, посвященным словообразованию и фонетике. Наиболее интересные результаты явятся вкладом в южнославянскую историческую диалектологию.

CONTRIBUTIONS A L'ÉTUDE DE LA GEOGRAPHIE DES EMPRUNTS SLAVES EN ROUMAIN (D'après l'„Atlas linguistique roumain“)

RÉSUMÉ

L'étude des éléments slaves de la langue roumaine est entrée dans une nouvelle phase depuis l'apparition de l'*Atlas linguistique roumain*, ouvrage qui permet de préciser la dispersion territoriale d'un grand nombre d'emprunts slaves.

C'est en partant de cette constatation que l'auteur essaye de montrer l'importance de l'étude approfondie de cette question en rapport avec le projet de l'atlas commun des langues slaves qui, selon certaines opinions, devra également utiliser comme matériel auxiliaire les éléments slaves des langues non-slaves comme le roumain, le hongrois etc. Le présent article utilise à ce propos les données que renferment les volumes déjà parus de l'Atlas, ainsi que ceux livrés à l'impression.

La diffusion territoriale d'un mot d'origine slave en roumain permet d'établir s'il s'agit d'un emprunt ancien „slave daco-mésien“ (remontant à l'époque du bilinguisme slavo-roumain sur le territoire daco-mésien), ou d'un plus récent, fait aux dialectes bulgares, serbes, ukrainiens, même si ses traits phonétiques ne permettent pas d'identifier la source et de préciser la date de l'emprunt.

Les plus anciens emprunts slaves du roumain accusent le phonétisme des dialectes bulgares de l'époque du vieux slave (ancien bulgare jusqu'au

XI siècle) et du moyen-bulgare de la haute époque (XII siècle). Ils sont répandus sur tout (ou presque tout) le territoire de la langue roumaine. Parmi les nombreux exemples on peut citer : *plug* (charrue), *ogor* (champ), *snop* (gerbe), *grădină* (jardin) *stîlp* (poteau), *greblă* (rateau), *hrană* (nourriture), *vreme* (temps), *obraz* (figure, joue), *nevestă* (épouse), *drag* (cher), *slab* (faible, maigre), *a osteni* (fatiguer) *iute* (rapide, rapidement), *da* (oui) etc.

A coté de cette couche ancienne, il apparaît encore des emprunts plus récents des dialectes bulgares, répandus, de règle, dans le sud de notre pays (éventuellement dans le sud-est) et qui ont pénétré dans la langue roumaine, probablement, après l'occupation de la Transylvanie par les Hongrois (fin du XIe siècle—début du XIIe). C'est le cas de *rariță* (binot), *izlaz* (pacage), *praf* (poussière), *bolnav* (malade), *a prăși* (sarcler) etc.

Une série de cartes de l'Atlas permettent de localiser les emprunts ucrainiens dans le nord-est de la Roumanie (par exemple *hrecpă* „rafle de la faux“, *boroană* „ardillon de la herse“, *strună* „gourmette“, *buhai* „taureau“, *hulub* „pigeon“ etc.), sur des aires plus ou moins vastes, en règle générale, en fonction de leur ancienneté. Enfin, l'Atlas reflète également la diffusion des mots d'origine serbe au Banat et dans les régions limitrophes (*uică* „oncle“, *obra-niță* „palanche“ etc.).

Les aires des termes empruntés aux langues slaves ne coïncident pas avec le territoire d'expansion des populations slaves (du sud ou de l'est) en Dacie, mais leur centre d'intensité coïncide avec ce territoire. Dans l'interprétation de la diffusion des emprunts les plus anciens, on doit tenir compte non seulement de l'irradiation des mots, mais aussi des mouvements démographiques roumains durant le haut moyen âge sur le territoire de la Dacie.

En ce qui concerne l'Atlas commun des langues slaves s'il ne doit pas seulement servir à déterminer certaines isoglosses „protoslaves“ et slaves antiques, mais encore à l'étude de problèmes complexes de l'histoire des dialectes slaves, le matériel roumain pourra être mis à profit tant dans les commentaires des cartes lexico-sémantiques, que dans celles consacrées à la dérivation et à la phonétique.